

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Άντα Κατσίκη - Γκίβαλου

Γιάννης Παπαδάτος

Βίκυ Πάτσιου

Δημήτρης Πολίτης

Θεοδόσης Πυλαρινός

Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ' & Δ' Δημοτικού

ΣΤΟ ΓΚΟΛΕΙΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Βιβλίο Δασκάλου Μεθοδολογικές Οδηγίες

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ' & Δ' Δημοτικού

Στο σχολειό του κόσμου

Βιβλίο Δασκάλου

Μεθοδολογικές Οδηγίες

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	<i>Άντα Κατσιίκη-Γκίβαλου, Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών Γιάννης Σ. Παπαδάτος, Σχολικός Σύμβουλος Βίκυ Πάτσιου, Αναπλ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημήτρης Πολίτης, Εκπαιδευτικός Θεοδόσης Πυλαρινός, Λέκτορας του Ιονίου Πανεπιστημίου</i>
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	<i>Μένη Κανατσούλη, Αναπλ. Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών Ελένη Σάββα, Σχολικός Σύμβουλος Μαρία Κουρκουμέλη, Εκπαιδευτικός</i>
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	<i>Διατσέντα Παρίση, Σκιτσογράφος - Εικονογράφος</i>
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	<i>Θεοδόσης Πυλαρινός, Βασιλική Παπανδρέου, Φιλολογοί</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	<i>Πέτρος Μπερερής, Χρίστος Παπαρίζος, Σύμβουλοι του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i>
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	<i>Νικολέττα Γκλιάου, Μόνιμη Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου</i>
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	<i>Θεόδωρος Πάντος, Εικαστικός Καλλιτέχνης</i>
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	ACCESS Γραφικές Τέχνες Α.Ε.

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:

«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο:

«Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Δημοτικό και το Νηπιαγωγείο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Τύπας

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Γεώργιος Οικονόμου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου Γιάννης Παπαδάτος Βίκυ Πάτσιου
Δημήτρης Πολίτης Θεοδόσης Πυλαρινός

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ:

Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων

Γ' & Δ' Δημοτικού

Στο σκολειό του κόσμου

Βιβλίο Δασκάλου

Μεθοδολογικές Οδηγίες

ΓΙΑ ΤΟ ΔΑΣΚΑΛΟ

Η εισαγωγή της Λογοτεχνίας στο Δημοτικό σχολείο αποτελεί γεγονός ευεπίκαιρο και οπωσδήποτε σημαντικό, που πρέπει να χαιρετιστεί, αλλά και να προβληματίσει όσους θα αναλάβουν την υλοποίησή του. Προγενέστερες προσπάθειες έδειξαν την αναγκαιότητα της αισθητικής και καλλιτεχνικής διαπαιδαγώγησης των μικρών μαθητών, αλλά και τη δυσκολία του εγχειρήματος. Δεν πρόκειται, ωστόσο, για δυσκολία ποιοτική, μια και το λογοτεχνικό κείμενο απευθύνεται σε όλες τις ηλικίες, αλλά για τους τρόπους πρόσβασης σ' αυτό. Η διαπίστωση αυτή απαιτεί προσεκτική επιλογή των πρωτότυπων κειμένων και ιδιαίτερη φροντίδα στην αξιοποίηση των μεταφράσεων, των διασκευών, των ελεύθερων αποδόσεων. Αν και η σύγχρονη λογοτεχνία για παιδιά πρέπει να στηρίξει την προβολή της Λογοτεχνίας στο Δημοτικό, εντούτοις δεν αρκεί από μόνη της, αν βέβαια δε θέλουμε να καταλήξουμε σε μονότροπα αποτελέσματα.

Επομένως, βασικός στόχος του Ανθολογίου της Γ' και Δ' τάξης του Δημοτικού είναι η καλλιέργεια της λογοτεχνικής ευαισθησίας και της φιλιαναγνωσίας στο παιδί με τρόπους παιγνιώδεις και προπαντός ευχάριστους, με την προϋπόθεση ότι το παιχνίδι και η ελεύθερη δραστηριότητα δε θα υπονομεύουν το κείμενο, αλλά, αντίθετα, οι όποιες παραγωγικές εργασίες θα αναπτύσσονται έχοντάς το ως κέντρο τους, αφορμώμενες δηλαδή αλλά και επιστρέφοντας σε αυτό.

Δόθηκε, λοιπόν, μεγάλη προσοχή στην επιλογή των κειμένων, ώστε να καλύπτουν τη σύγχρονη λογοτεχνία, προετοιμάζοντας το παιδί για μια αβίαστη και έμμεσα βιωματική κοινωνικοποίηση, που θα συνεχιστεί με λογοτεχνικό πάντοτε τρόπο, ομαλά και με μεγαλύτερες σταδιακά απαιτήσεις στις δύο τελευταίες τάξεις. Το γεγονός αυτό δεν αναδεικνύει την αξία μόνο των βιβλίων, αλλά –κυρίως– ευνοεί την ακώλυτη συνομιλία τους και την εξασφάλιση της συνέχειας με την κατοχύρωση της γνώσης του ήδη υπάρχοντος. Γνώμονας του Ανθολογίου αυτού είναι ασφαλώς η μη υποβάθμιση της λογοτεχνικότητας, που αποτελεί και το μείζονα κίνδυνο εξαιτίας της σύγχυσης ανάμεσα στο παιγνιώδες και στο λογοτεχνικό, στο γενικώς ευχάριστο και σε αυτό που προβληματίζει και διεγείρει την ευαισθησία του μαθητή.

Λήφθηκε, ως εκ τούτων, μέριμνα ώστε να υπάρχει κειμενική και ειδο-λογική ποικιλία, στην οποία το τερπνό και το ευχάριστο, το παιγνιώδες και το φανταστικό κατέλαβαν μεγάλο μέρος. Έτσι, χρησιμοποιήθηκαν κείμενα σχετικά με την οικολογία, την παράδοση, την ιστορία, τα προβλήματα του

Οι στόχοι

Η επιλογή των κειμένων

**Η σύγχρονη
λογοτεχνία
για παιδιά**

σύγχρονου ανθρώπου, με θέματα δηλαδή που το παιδί δεν επιτρέπεται να αγνοεί. Στα κείμενα έγιναν κάποιες –ελάχιστες– λεκτικές αλλαγές.

Το βάρος της ανθολόγησης έπεσε στα ίδια τα κείμενα, γι' αυτό και η σύγχρονη λογοτεχνία για παιδιά έχει μεγάλο μερίδιο, ακολουθούμενη όμως και από δημώδη κείμενα και από έργα δόκιμων κλασικών και νεωτερικών ποιητών. Η συγχρονική εστίαση οφείλεται κατά μείζονα λόγο στην αδυναμία του παιδιού να κατανοήσει σε βάθος το χρόνο. Από ποιητικής πλευράς, πέρα από τα εύληπτα κείμενα, υπάρχουν και άλλα αυξανόμενης δυσκολίας, είτε λόγω της θεματικής τους είτε λόγω του απαιτητικού ποιητικού λόγου, γεγονός που αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια του δασκάλου για το πότε και με ποια πρότερη ετοιμασία θα διδαχτούν τα κείμενα αυτά. Για παράδειγμα, «Ο εφιάλτης της Περσεφόνης» ενδείκνυται να διδαχθεί, μόνο αφού το παιδί έχει εντρυφήσει ήδη σε άλλα ευκολότερα κείμενα, όπως το σχετικό με τη «Λιλιπούπολη».

**Το τερπνό,
η διαθεματι-
κότητα και το
διαπολιτισμικό
στοιχείο**

Δόθηκε έμφαση στην ανάδειξη του χιούμορ, της λεπτής ειρωνείας και της ευαίσθητης σύζευξής τους με το λόγο. Αποφεύχθηκαν, γενικά, οι θεωρητικές ενισχύσεις-υποστηρίξεις με μακροσκελή εισαγωγικά σημειώματα και κουραστικά βιογραφικά σημειώματα, για να μην αποπροσανατολιστεί ο μαθητής και ταυτίσει τη λογοτεχνία με τη συμβατική μάθηση και την πρόσκτηση γνώσεων – άλλο αν συμβαίνει και αυτό, αλλά με λογοτεχνικό τρόπο. Προσέχθηκε η καλλιέργεια της διαπολιτισμικότητας. Επίσης τονώθηκε η διαθεματικότητα, κυρίως μέσα από τις προτεινόμενες δραστηριότητες, όπως η συσχέτιση με ιστορικά, λαογραφικά ή άλλα πολιτισμικά στοιχεία, με άλλες τέχνες (μουσική, εικαστικά, θέατρο), κ.ά. Το κύριο ζητούμενο, όμως, είναι η αισθητική καλλιέργεια, η προσπέλαση της οποίας επιχειρείται με ερωτήσεις κατανόησης και με έμφαση στην αναγνωστική διαδικασία, που σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από το δάσκαλο.

**Οι δραστη-
ριότητες και
η σημασία
τους**

Οι ερωτήσεις-δραστηριότητες είναι απλές, με έμφαση στη συλλογικότητα και στην εκτίμηση του προσώπου-μέλους, το οποίο μόνο μέσω αυτής δύναται να αποδείξει την αξία του. Οι δημιουργικές δραστηριότητες (δραματοποιήσεις, ζωγραφικές αποδόσεις, συνέχειες στην εξέλιξη του κειμένου κ.λπ.), χωρίς να απομακρύνονται από το κείμενο, ενισχύουν την αυτενέργεια και τη δημιουργικότητα του μαθητή και τον καθιστούν κοινωνό της συνθετικής σχέσης των τεχνών μεταξύ τους (ζωγραφική-λογοτεχνία, μουσική-λογοτεχνία κ.ά.). Πέρα απ' αυτά, επιζητούν να συμφιλώσουν το παιδί με τα επιτεύγματα της τεχνολογίας (γι' αυτό και προτείνεται η χρήση τεχνολογικών μέσων), που συχνά διαβάλλονται άδικα, με τρόπο αντιφατικό και αποπροσανατολιστικό, ενώ η εξοικείωση των παιδιών μαζί τους και η σωστή αξιοποίησή τους αποτελεί την προσφορότερη λύση.

Προσεκτική προσπάθεια καταβλήθηκε και για την ανάδειξη της γλώσσας ως λογοτεχνικού εργαλείου, ως μηχανισμού έκφρασης και απόδοσης υψηλών νοημάτων, ώστε ο μαθητής να κατανοήσει σταδιακά ότι αυτή αποτελεί μηχανισμό θαυμαστό, που επιτυγχάνει να καταγράψει πράξεις και να αναδεικνύει πρόσωπα.

Η γλώσσα

Οι «προτάσεις για διάβασμα», που συνοδεύουν κάθε κείμενο έχουν στόχο την ενθάρρυνση βιβλιαναγνωστικών συμπεριφορών και την καλλιέργεια εν γένει της φιλιαναγνωσίας.

Καλλιέργεια φιλιαναγνωσίας

Επιπλέον, είναι απαραίτητο να προωθούνται και άλλες φιλιαναγνωστικές δραστηριότητες του τύπου «διάβασε στο μικρότερο αδελφό σου» ή «πρότεινε στη μεγαλύτερη αδελφή σου ή στους φίλους σου» ή «διάβασε με τους γονείς σου το τάδε βιβλίο». Η φιλιαναγνωστική δραστηριότητα, με άλλα λόγια, πρέπει να είναι από τα κυριότερα μελήματά μας.

Εκτός από τις παραπάνω πρακτικές, μπορεί να χρησιμοποιηθούν και να αξιοποιηθούν συζευκτικά με τη λογοτεχνία ποικίλα τεχνολογικά επιτεύγματα όπως το μαγνητόφωνο για συνεντεύξεις, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής για εντοπισμό βιβλίων στο Διαδίκτυο αλλά και για την αποστολή μηνυμάτων σχετικών με τα βιβλία, και μεταξύ των παιδιών αλλά και μεταξύ σχολείων. Επιπρόσθετα, ευκαταίεες δραστηριότητες είναι η πρωτογενής ατομική ή ομαδική συγγραφή ιστοριών, η κατασκευή σεναρίου, η έκδοση εφημερίδας ή σχολικού λογοτεχνικού περιοδικού κ.λπ.

Η ελεύθερη επιλογή των δραστηριοτήτων

Είναι ευνόητο ότι οι δραστηριότητες που εμπεριέχονται σε κάθε κείμενο είναι ενδεικτικές. Μπορεί, μάλιστα, να χρησιμοποιηθούν αναλογικά και άλλες μορφές δραστηριοτήτων, που υπάρχουν σε άλλα κείμενα του Ανθολογίου ή στο βιβλίο του δασκάλου, καθώς και εναλλακτικές περιπτώσεις, γνωστές στο δάσκαλο, ή και εκείνες ακόμη που θα επινοήσει ο δάσκαλος μαζί με τους μαθητές του. Εν κατακλείδι, μπορούν να συνδεθούν οι δραστηριότητες των κειμένων της λογοτεχνίας και με άλλα μαθήματα.

Το βιβλίο του δασκάλου λειτουργεί ως γενικός οδηγός, στον οποίο εξετάζονται τα κυριότερα ζητήματα που αφορούν τη λογοτεχνική απόλαυση των κειμένων, με ενδεικτικές και όχι υποχρεωτικές δραστηριότητες για την καλύτερη προσέγγισή τους. Στο βιβλίο του δασκάλου γίνεται αναφορά σε όλα τα κείμενα του *Ανθολογίου*: για κάθε ενότητα καταγράφεται μια διδασκαλία που έχει γίνει, καθώς και εναλλακτικές προσεγγίσεις.

Η μέθοδος του βιβλίου

Η αναγνωστική εμπειρία και η αισθητική απόλαυση ή η συγκίνηση που προκύπτουν από την εμπειρία αυτή αποτελούν το βασικό ζητούμενο, ώστε ο μαθητής να αντιληφθεί το βιωματικό τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ένα λογοτεχνικό κείμενο. Η λογοτεχνικότητα του κειμένου και η αξιοποίηση

του συναισθήματος που προκαλείται εμπεδώνονται μέσω των δημιουργικών δραστηριοτήτων. Οι δραστηριότητες αυτές αποβλέπουν στην κατανόηση βασικών στοιχείων του κειμένου, επιδιώκουν την ερμηνεία πιθανών δυσνόητων εννοιών και παράλληλα συντελούν όχι μόνο εννοιολογικά αλλά και ειδολογικά και μορφικά στο να πλησιάσουν το λογοτέχνημα. Κυρίως, επιτρέπουν να περάσει –μέσω του κειμένου και όχι μέσω θεωρητικών σχημάτων– στους μαθητές το γεγονός ότι η γλώσσα, η χρήση συγκεκριμένου είδους ή τεχνικής δεν είναι περιττά στολίδια αλλά τρόποι προσφορότερης, άρα καλλιτεχνικής απόδοσης αυτού που θέλει ο συγγραφέας να μας δώσει. Έχει σημασία, με άλλα λόγια, για την αληθοφάνεια και τη μέθεξη του αναγνώστη-μαθητή αν και σε ποιο κείμενο χρησιμοποιείται διάλογος, χιούμορ, ειρωνεία, γλώσσα περίτεχνη ή λιτή κ.λπ. Έτσι, οι δραστηριότητες αποσκοπούν κυρίως στο να διεγείρουν το συναίσθημα και να προκαλέσουν την εμπλοκή του μαθητή στα λογοτεχνικά δρώμενα.

Η δημιουργική εφαρμογή των δραστηριοτήτων σχετίζεται άμεσα με κάθε κείμενο, ώστε να μην αποκοπεί η κειμενική απόλαυση από άσχετες παιγνιώδεις ή άλλες δραστηριότητες. Έτσι, το παιδί θα παραγάγει δημιουργικό έργο, με την επικουρία και την ταυτόχρονη αξιοποίηση της μουσικής, της δραματοποίησης, της ελεύθερης γραφής, της κίνησης, του τραγουδιού κ.ά., αντιμετωπίζοντας μάλιστα διάφορα ερωτήματα που το οδηγούν σε κρίσεις και σε επιθυμητές επιλογές.

«Πέσαν τ' άνθη στην ποδιά σου, άστρα γέμισε ο γιαλός»

(κείμενα για τη φύση και την οικολογία)

1. Γενικά

Τα κείμενα με θεματικό κέντρο τη φύση και το οικολογικό περιβάλλον αποδίδουν εικόνες της φύσης, την ουσιαστική εξάρτησή μας από αυτήν, καθώς και τη σημασία της για τη ζωή. Παράλληλα, αναπαριστούν τις διάφορες σύγχρονες όψεις του περιβάλλοντος και συμβάλλουν στη διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης. Αποφεύγονται οι συνηθισμένες και απλοϊκές αναφορές που αποτυπώνουν επιφανειακά την ομορφιά του φυσικού περιβάλλοντος ή τα προβλήματα που γεννιούνται και, σε κάθε περίπτωση, ευαισθητοποιούν τον αναγνώστη στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου τύπου ανάπτυξης, ο οποίος έχει δημιουργήσει τα γνωστά οικολογικά αδιέξοδα. Το στοιχείο που υπερίσχυσε κατά την επιλογή των κειμένων ήταν η σύγχρονη οικοκεντρική συλλογιστική σε συνδυασμό με την αισθητική ποιότητα, για να κινητοποιηθεί ο μικρός αναγνώστης προς την κατεύθυνση μιας άλλης μετασηματιστικής σχέσης, σεβασμού και αρμονικής ένταξης στη φύση και το περιβάλλον.

Ειδικότερα, αναφερόμαστε σε μια βαθιά σχέση των φαινομένων της φύσης μέσα από ανθρωπομορφικά στοιχεία, τα οποία αποτυπώνουν την πραγματικότητα με ονειρικές εικόνες. Πρόκειται για την «ευτυχισμένη» πλευρά της φύσης μέσα από τη «συνομιλία» των στοιχείων της (αέρας, νερό, ήλιος, γη) βρίσκεται αυτή σε ζωογόνα κίνηση (βλ. «Όπου η Τρελούτσικη γίνεται ένας ήλιος αρμυρός, ήλιος θαλασσινός»). Πρόκειται, ακόμη, για την ανάδυση της ζωής και της ομορφιάς της (βλ. «Το πορτοκάλι και μια ηλιαχτίδα»). Η συγκεκριμένη όψη της φύσης συναρτάται με την ανακύκλωση της ύλης, τη δημιουργία και τη φθορά σε σχέση με την εξέλιξη της ζωής και τις εναλλαγές των εποχών (βλ. «Η πτώση του φύλλου που το έλεγαν Φρέντυ»). Από την άλλη πλευρά, η ρεαλιστική και διεκδικητική-αγωνιστική άποψη για τη φύση συνδέεται με την ωμή αποτύπωση της πραγματικότητας και την ευθύνη της εξουσίας για τα οικολογικά προβλήματα (βλ. «Έκτακτα μέτρα στη Λιλιπούπολη για το νέφος»). Παράλληλα, επισημαίνονται έμμεσα τα σοβαρά θέματα μέσα από ζοφερές εικόνες της καθημερινότητας, καθώς και η βαριά ευθύνη του ανθρώπου για τη δημιουργία τους (βλ. «Ο εφιάλτης της Περσεφόνης»). Συμπεριλαμβάνεται, ακόμη, και εκείνη η όψη της οικολογικής θεώρησης, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος στρέφεται αλόγιστα εναντίον του ίδιου τού εαυτού του, επιβουλεύομενος ή αδιαφορώντας για τις άλλες μορφές ζωής. Τέλος, υπάρχουν κείμενα τα οποία αναφέρονται με σαφή τρόπο στη ρύπανση της φύσης και στην εξαφάνιση των ζώων εξαιτίας της εισβολής του μηχανικού-τεχνολογικού πολιτισμού (βλ. «Η χελωνίτσα Καρέττα-Καρέττα και το παλιό Φολκσβάγκεν»), καθώς και κείμενα που έχουν σχέση με την προστασία αυτών και αξιοποιούν την πρόκληση του συναισθήματος του παιδιού (βλ. «Το τραγούδι της φάλαινας»).

Οι δραστηριότητες των κειμένων (υφολογικού χαρακτήρα, δημιουργίας κειμένου, συνομιλίας με το κείμενο, επικοινωνιακού και βιωματικού τύπου, ακρόασης μουσικών έργων, εικαστικής δημιουργίας, διαθεματικού τύπου, φιλαναγνωσίας κ.λπ.) έχουν άμεσο στόχο την ουσιαστική σχέση του παιδιού, κατά πρώτο λόγο, με τα κείμενα, με το λογοτεχνικό γεγονός και τη σχέση του με τις άλλες τέχνες, και έμμεσο στόχο την οικολογική ευαισθητοποίησή του.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Το πορτοκάλι και μια ηλιαχτίδα»

(Το κείμενο αναφέρεται στη δύναμη των στοιχείων της φύσης, συγκεκριμένα στην αναζωογονητική σημασία του ήλιου).

- > Η 1η δραστηριότητα δίνει τη δυνατότητα για παράλληλη ανάγνωση με το κείμενο της Ζωής Βαλάση «Όπου η Τρελούτσικη γίνεται ένας ήλιος αρμυρός, ήλιος θαλασσινός». (Κοινά στοιχεία: τα φυσικά φαινόμενα, ο ήλιος // ταξίδι, περιπέτεια).
- > Η 2η δραστηριότητα μπορεί να συσχετιστεί με τους *αιτιολογικούς μύθους*. (Βλ. «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων»).
- > Δίνεται δυνατότητα δραματοποίησης, παντομίμας, μουσικής ακρόασης (π.χ. από τις κασέτες του προγράμματος «Μελίνα», με τίτλο: *Ο ήχος της μουσικής - Μουσική για τον ήλιο και τη βροχή*).

* * *

«Η πτώση του φύλλου που το έλεγαν Φρέντυ»

(Η παραμυθική αυτή ιστορία, μέσα από εικόνες της φύσης και τις εναλλαγές των εποχών, τη φθορά και τη δημιουργία, αποτυπώνει τον κύκλο της ζωής και της ύλης).

- > Δυνατότητα διαθεματικής σύνδεσης με τη *Μελέτη Περιβάλλοντος* ή επίσκεψης στο φυσικό περιβάλλον (δάσος, πάρκο, κήπος, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας κ.λπ.).
- > Η 2η δραστηριότητα αναφέρεται στο *θεατρικό παιχνίδι*. (Βλ. «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων»).
- > Δυνατότητα μουσικής ακρόασης (*Οι τέσσερις εποχές* του Αντ. Βιβάλντι, ψηφιακός δίσκος Polygram).

* * *

«Το τραγούδι της φάλαινας»

(Η ιστορία αναφέρεται στην εξαφάνιση των ζώων εξαιτίας του υλικού κέρδους και του σύγχρονου καταναλωτικού μιμητισμού).

- > Με τη χρήση του μαγνητοφώνου, στη 2η δραστηριότητα, υπάρχει η δυνατότητα μουσικής ακρόασης (Πρελούδιο στο απομεσήμερο ενός Φαύνου του Κλωντ Ντεμπυσύ).

- Με την 3η δραστηριότητα δίνεται η ευκαιρία συμμετοχής σε προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (υιοθέτηση απειλούμενων ή υπό εξαφάνιση ζώων κ.λπ.) και προμήθειας σχετικού υλικού από την WWF ΕΛΛΑΣ (Φιλελλήνων 26, 105 56, Αθήνα, τηλ. 210 3314893, www.wwf.gr), καθώς και από άλλες οικολογικές οργανώσεις (Αρκτούρος: Βαΐου 7 και Ορβήλου, 546 25, Θεσσαλονίκη, τηλ. 2310254623 – Ελληνική Ένωση Προστασίας Θαλασσιού Περιβάλλοντος [HELMERA], Περγάμου 5, 171 21, Ν. Σμύρνη, τηλ. 210 9343088 κ.ά.).

* * *

«Όπου η Τρελούτσικη γίνεται ένας ήλιος αρμυρός, ήλιος θαλασσινός»

(Στο συγκεκριμένο κείμενο προβάλλονται η «ευτυχισμένη» ζωή στη φύση και ο σεβασμός προς αυτήν).

- Μουσική ακρόαση (*Ο ήλιος ο ηλιάτορας*, ποίηση Οδ. Ελύτη, μουσική Δημ. Λάγιου, [MINOS EMI], ή *Η θάλασσα*: «I. Τρία συμφωνικά σχέδια», «II. Παιχνίδια με τα κύματα», «III. Διάλογος του ανέμου με τη θάλασσα», του Κλωντ Ντεμπυσύ, CD PolyGram).
- Στην 3η δραστηριότητα υπάρχει δυνατότητα διαθεματικής σύνδεσης με τη *Μελέτη Περιβάλλοντος* [καιρός, αιολική ενέργεια κ.ά.], τη *Μυθολογία* [μύθοι για τον αέρα, τον ήλιο, τη θάλασσα], τη *λαϊκή παράδοση* [βλ. Ν. Πολίτη, *Εκλογαί* από τα τραγούδια του ελληνικού λαού], την *Τέχνη* (π.χ. πίνακες του Γ. Τσαρούχη, όπως οι «Αέρηδες» [Ρολόι του Κυρρήστου] στη Ρωμαϊκή Αγορά της Αθήνας), καθώς και με άλλα λογοτεχνικά κείμενα.
- Πρόσθετη φιλιαναγνωστική δραστηριότητα (ανάγνωση αποσπασμάτων από το μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας του Ι. Βερν *Είκοσι χιλιάδες λεύγες κάτω από τις θάλασσες*).

* * *

«Έκτακτα μέτρα στη Λιλιπούπολη για το νέφος»

(Η ευαισθητοποίηση γύρω από τα οικολογικά προβλήματα της πόλης και η ευθύνη των εκάστοτε επίσημων φορέων αποτελούν τα θέματα αυτού του κειμένου).

- Μουσική ακρόαση: «Η μπαλάντα των σκουπιδιών» και «Πουπουλένια σύννεφα», από το CD, *Τα μυστικά του κήπου*, σε μουσική του Νίκου Κυπουργού (Σείριος) ή το μουσικό κομμάτι του Κλωντ Ντεμπυσύ «Σύννεφα» από το έργο *Νυχτερινά. Συμφωνικό τρίπτυχο για χορωδία και ορχήστρα*.
- Διαθεματική σύνδεση με τη *Μελέτη Περιβάλλοντος* (κοινωνικός προβληματισμός και οικολογική κινητοποίηση των παιδιών, καταγραφή και αναφορά των οικολογικών προβλημάτων στις αρχές της περιοχής κ.λπ.).

- Φιλαναγνωστική δραστηριότητα: δημιουργία καταλόγου βιβλίων με θέμα τη φύση-οικολογία και διανομή του και στις άλλες τάξεις.

* * *

«Ο εφιάλτης της Περσεφόνης»

(Καυτηριάζεται η αδιαφορία των ανθρώπων παράλληλα με το συγκεκριμένο αντιοικολογικό τύπο ανάπτυξης. Ο δάσκαλος μπορεί να αξιοποιήσει την Ελευσίνα και την επαπειλούμενη ολική καταστροφή σε συνδυασμό με το μύθο της Περσεφόνης και τον κίνδυνο για τη μη ανανέωση της ζωής).

- Το μελοποιημένο ποίημα «Κοιμήσου Περσεφόνη» περιέχεται στο δίσκο του Μ. Χατζιδάκι, Τα παράλογα.
- Διαθεματική σύνδεση με τη Μυθολογία (μύθος της Περσεφόνης, μύθος του Άδωνη για την αναγέννηση της ζωής), με την Τέχνη (ζωγραφική, γλυπτική) και με τη Μελέτη Περιβάλλοντος (οικολογική καταστροφή).
- Υπάρχει το θεατρικό έργο Περσεφόνη (πρόγραμμα Μουσείου Μπενάκη, με σκηνογραφικά σχέδια του Νίκου Χατζηκυριάκου-Γκίκα), στη μελέτη του οποίου μπορούν να συμβάλουν οι δάσκαλοι της θεατρικής παιδείας (Ευέλικτη Ζώνη, Ολοήμερο Σχολείο).

* * *

«Η χελωνίτσα Καρέττα-Καρέττα και το παλιό Φολσκβάγκεν»

(Η διαφύλαξη του περιβάλλοντος και ο σεβασμός προς τη φύση, και ειδικότερα στα ζώα που απειλούνται με εξαφάνιση, είναι τα βασικά θέματα αυτού του κειμένου).

- Η 2η δραστηριότητα μπορεί να συνδυαστεί και με παντομίμα (με παράλληλη μουσική ακρόαση-υπόκρουση κλασικής μουσικής ή τραγουδιών για τη θάλασσα, όπως το έργο του Ν. Σκαλκώτα, *Η θάλασσα*, με την Ορχήστρα των Χρωμάτων, ΥΠΠΟ Ankh Productions).
- Ευκαιρία πραγματοποίησης οικολογικών δραστηριοτήτων: συμβολική αγορά παραθαλάσσιας έκτασης στη Ζάκυνθο για την προφύλαξη από την παράνομη οικοπεδοποίησης της, με σκοπό τη σωτηρία της χελώνας Καρέττα-Καρέττα (WWF). Επίσης, «υιοθεσία» κάποιας ακτής στην περιοχή του σχολείου (HELMERA). Για τις διευθύνσεις οικολογικών οργανώσεων βλ. στο κείμενο «Το τραγούδι της φάλαινας».
- Με αφορμή το περιεχόμενο του κειμένου (ή κάποια εικόνα του) μπορούν οι μαθητές να ασχοληθούν με το θέατρο (συγγραφή σεναρίου, κουκλοθέατρο κ.λπ.) ή το αντικειμενοθέατρο (βλ. «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων»).
- Το κείμενο να συνδεθεί διαθεματικά με μαθήματα της Μελέτης Περιβάλλοντος, που αναφέρονται σε οικολογικά προβλήματα.

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Η χελωνίτσα Καρέττα-Καρέττα και το παλιό Φολκσβάγκεν»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Παρουσιάστηκε από την τηλεόραση και δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες η είδηση ότι κάποιοι προσπάθησαν να κτίσουν κέντρα διασκέδασης κοντά στην παραλία του Λαγανά στη Ζάκυνθο. Το γεγονός αυτό ξεσήκωσε τους κατοίκους και τις οικολογικές οργανώσεις, αφού η ηχορρύπανση θα έκανε κακό στην αναπαραγωγή της χελώνας Καρέττα-Καρέττα. Ο δάσκαλος μιας τάξης, εκμεταλλευόμενος την επικαιρότητα, παρουσίασε στους μαθητές του το συγκεκριμένο κείμενο. Βρήκε πληροφορίες για τη χελώνα, σχετικά αποκόμματα εφημερίδων, λογοτεχνικά βιβλία που να αναφέρονται είτε στη χελώνα είτε στη ρύπανση γενικά, και τα παρουσίασε στην τάξη.

Στη συνέχεια έγινε συζήτηση με τους μαθητές για την είδηση που και οι ίδιοι είχαν ακούσει. Κατάθεσαν αυτοί τις εμπειρίες τους, τους προβληματισμούς τους για τις συνέπειες της ρύπανσης (γενικά και ειδικά), εξαιτίας της αλόγιστης παρέμβασης του ανθρώπου, καθώς και για την εξαφάνιση πολύτιμων ειδών του ζωικού βασιλείου.

Ο δάσκαλος ζήτησε από τα παιδιά να διαβάσουν τον τίτλο της σελίδας 28 του Ανθολογίου και να μαντέψουν το περιεχόμενο του κειμένου. Ένας μαθητής είπε ότι η χελώνα Καρέττα-Καρέττα μοιάζει λίγο με το Φολκσβάγκεν κι ένας άλλος ότι η χελώνα ταξιδεύει στη θάλασσα με το αυτοκίνητο. Δημιουργήθηκε ευχάριστη ατμόσφαιρα. Ο δάσκαλος, στη συνέχεια, διάβασε τις τρεις πρώτες παραγράφους και κάλεσε τα παιδιά να συνεχίσουν προφορικά την ιστορία. Δημιουργήθηκαν προσδοκίες στους μαθητές που προσπάθησαν να μαντέψουν τη συνέχεια. Κάπου κά-

β. Άλλες προσεγγίσεις

Η παρουσίαση του κειμένου σε μια άλλη τάξη έγινε με την επίδειξη της εικόνας του βιβλίου, ενώ σε κάποια άλλη στηρίχτηκε σε ένα από τα μαθήματα της *Μελέτης Περιβάλλοντος*.

που ο δάσκαλος, τροφοδοτώντας τις αφηγήσεις-υποθέσεις, τους έδινε πληροφορίες για τη συνέχεια. Έπειτα, τα παιδιά διάβασαν σιωπηρά το κείμενο και ακολούθησε συζήτηση.

Σχολιάστηκαν θέματα μόλυνσης και ρύπανσης του περιβάλλοντος και κυρίως των θαλασσών. Ο δάσκαλος, γνωρίζοντας τις δραστηριότητες που προτείνονται στο *Ανθολόγιο*, είχε προετοιμάσει τη λύση ορισμένων απ' αυτές. Έτσι, ζήτησε από τους μαθητές να κάνουν ερωτήσεις στην τάξη σχετικά με το κείμενο. Μια ερώτηση ήταν: «Μπορείτε να συγκρίνετε μια μολυσμένη με μια πεντακάθαρη ακρογιαλιά;» (προετοιμασία για την 1η δραστηριότητα). Έκανε και ο ίδιος ερωτήσεις. Μία από αυτές ήταν: «Με ποιους ήρωες από τα κείμενα που έχουμε διαβάσει (ή από κάποιο άλλο γνωστό σας κείμενο) θα βάζατε τη χελώνα να συνομιλήσει;». Μερικά παιδιά απάντησαν: Με το κείμενο «Το τραγούδι της φάλαινας» (3η δραστηριότητα).

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσίασε η 3η δραστηριότητα (συνάντηση χελώνας και φάλαινας). Τα παιδιά έγραψαν διαλόγους με οικολογικό-κοινωνικό περιεχόμενο. Μάλιστα, η χελώνα και η φάλαινα αποφάσισαν να γράψουν ένα γράμμα και να το στείλουν στην οικολογική οργάνωση «Αρκτούρος», για να έρθουν σε επαφή με τη λευκή αρκούδα και να συντονίσουν τον αγώνα τους. Κάποια από τα παιδιά αποφάσισαν να γράψουν στην οικολογική οργάνωση Ελληνική Ένωση Προστασίας Θαλασσίου Περιβάλλοντος (HELMERA), και να ζητήσουν τη συνδρομή της φώκιας για τον ίδιο σκοπό.

Το «μάθημα» έκλεισε με τα παιδιά να ζωγραφίζουν, ακούγοντας μουσική (*Η θάλασσα* του Κλωντ Ντεμπυσύ) (1η δραστηριότητα). Μερικά, σκέφτηκαν να φέρουν παλιά αντικείμενα στην ώρα της *Αισθητικής Αγωγής*, να τα χρησιμοποιήσουν με καλλιτεχνικό τρόπο και να αναπαραστήσουν το κείμενο με δικούς τους διαλόγους (αντικειμενοθέατρο).

Σε μια άλλη τάξη τα παιδιά εμπλούτισαν την 3η δραστηριότητα, «καλώντας τη χελώνα» του γνωστού παραμυθιού «Η χελώνα κι ο λαγός» να συμμετάσχει στη συζήτηση.

Σε μια άλλη τάξη, πάλι, ο δάσκαλος κάλεσε τα παιδιά να συνεχίσουν γραπτά την ιστορία, αφού τους έδωσε ορισμένες άλλες πληροφορίες από τη συνέχεια του κειμένου.

«Και πάμε. Εμάς προσμένει το σπιτάκι»

(κείμενα για την οικογένεια)

1. Γενικά

Στην ενότητα αυτή δίνεται η εικόνα του οικογενειακού χώρου. Περιλαμβάνονται, επομένως, κείμενα σχετικά με τα πρόσωπα της παραδοσιακής και της σύγχρονης οικογένειας, όπου αναδεικνύονται οι ρόλοι των μελών της, καθώς και ένα μικρό αφήγημα που αναφέρεται στην υιοθεσία, με σκοπό την εξοικείωση του μαθητή με το θεσμό αυτό και τις αποκλίσεις από το καθιερωμένο, οι οποίες ωστόσο προσφέρουν με τον τρόπο τους στη διατήρηση και εξέλιξη του.

Ειδικότερα, ο συνθετικός ρόλος της οικογένειας μέσα από τη σημασία των φορέων της προβάλλεται έτσι, ώστε το παιδί να οδηγείται από τα πρόσωπα στο σύνολο και τη συνθετική σημασία του. Η μητέρα αναδεικνύεται για τη στοργή και την αυτοθυσία της («Πώς βάφθηκαν κόκκινα τ' αστεράκια»), ο παππούς για τη γλυκιά μορφή και την αγαθότητά του («Λούνα παρκ, παππούλη μου!»), το ίδιο το παιδί χάρη στην πληρότητα που δίνει η παρουσία του στην οικογένεια («Πρωινό άστρο»). Η υιοθεσία («Η ιστορία του Ερνέστου») δείχνει με τον τρόπο παρουσιάσής της τις ενέργειες του ανθρώπου για την ολοκλήρωση του οικογενειακού θεσμού και για τις περιπτώσεις εκείνες που, για διάφορους λόγους, η πληρότητα της οικογένειας δεν είναι εφικτή, ωστόσο είναι αναγκαία. Με την ομάδα των κειμένων αυτών τονίζεται, τέλος, η έννοια της συνέχειας και της ενότητας μπορεί, μάλιστα, ορισμένα από αυτά να χρησιμοποιηθούν συγκριτικά ή παράλληλα με εκείνα της φύσης, ώστε να ερμηνευτεί ο κύκλος της ζωής, φυσικά και κοινωνικά, αλλά και ο ρόλος των μονάδων που απαρτίζουν τα σύνολα.

Έχουν αξιοποιηθεί κείμενα διαφόρων λογοτεχνικών ειδών, ενώ οι δραστηριότητες στοχεύουν τόσο στη διάκριση της σημασίας των επιμέρους, όσο και στο σχηματισμό της έννοιας του συνόλου.

Εικαστικές αποδόσεις, μουσικά ακούσματα, δραστηριότητες που φέρνουν σε ζωντανή επαφή το περιεχόμενο των κειμένων με τα πρόσωπα του οικογενειακού χώρου (όπως οι συνεντεύξεις και οι ηχογραφήσεις), προτάσεις για την ανάγνωση άλλων βιβλίων με παρεμφερείς θεματικές, όλα σκοπεύουν στην τόνωση της ανάμνησης, αν πρόκειται ο μαθητής να στρέψει το νου στα ηλικιωμένα μέλη, καθώς και στη συνειδητοποίηση της οικογενειακής ασφάλειας και γαλήνης, για τις υπόλοιπες περιπτώσεις.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Πρωινό άστρο»

(Πρόκειται για ένα ποίημα που έγραψε ο ποιητής για την κόρη του. Η προσέγγισή του, καθώς και οι δραστηριότητες, εστιάζουν στις ευτυχισμένες στιγμές της οικογένειας. Να προσεχτεί η έμφαση στον προσωπικό-αυτοβιογραφικό τόνο του ποιήματος).

- Με αφορμή το «Πρωινό άστρο» που είναι γραμμένο σε ελεύθερο στίχο, να βρεθεί ένα ποίημα με ομοιοκαταληξία και να παραβληθούν.
- Δυνατότητα μουσικής ακρόασης: «Προσωπογραφία της μητέρας μου» από το *Χαμόγελο της Τζοκόντας* του Μάνου Χατζιδάκι (CD EMI).
- Δραστηριότητες φιλιαναγνωσίας: το συγκεκριμένο ποίημα, μαζί με το προτεινόμενο βιβλίο αλλά και το βιβλίο *Η οικογένεια Ψηλοκοκτού* του Γ.-Μ. Μαρίνου (εκδ. Κέδρος), προσφέρονται για «οικογενειακή συνανάγνωση».

* * *

«Πώς βάφτηκαν κόκκινα τ' αστεράκια»

(Το κείμενο αυτό προβάλλει την αυτοθυσία της μητέρας, προκειμένου να υπερασπιστεί το παιδί της, και υπογραμμίζει την πρόθεσή της να το προστατέψει από κάθε απειλή).

- Μπορεί να γίνει συζήτηση για τα συναισθήματα που προκαλούνται στους μαθητές από τη συμπεριφορά των πρωταγωνιστών.
- Ιδέες για την υλοποίηση της 1ης δραστηριότητας προσφέρουν οι ιστορίες Μάντεψε πόσο σ' αγαπώ του Σ. Μακ Μπράννεϋ (εκδ. Παπαδόπουλος), το ποίημα «Μάνα» του Γεωργίου Μαρτινέλη, κ.ά.
- Δυνατότητα ακρόασης των τραγουδιών «Η μανούλα μου» (μουσική Α. Καψάσκη, από Τα τραγούδια μας, επιμ. Θανάσης Ντζούφρας, κασέτα No 1). Επίσης, «*Mama's*», Τραγούδια για τη μάνα από χώρες της Μεσογείου (CD BMG), και Βόλφγκανγκ Αμαντέους Μότσαρτ, Κλασική μουσική γραμμένη πάνω σε ένα γαλλικό παιδικό τραγούδι για τη μάνα (*Ah, vous dirai-je, maman!*) (CD Naxos).

* * *

«Λούνα παρκ, παππούλη μου!»

(Το ποίημα αυτό προσεγγίζει με τρυφερότητα και παιγνιώδη διάθεση τη μορφή του παππού και την αποδίδει με όρους και χαρακτηριστικά που ταιριάζουν στην παιδική ηλικία).

- Ανάδειξη των μεταφορικών εικόνων, π.χ. «γόνατα αλογάκια», «τσέπες μαγαζάκια». Δημιουργία λεκτικών παιχνιδιών με σύνδεση ανοίκειων μεταξύ τους λέξεων.
- Στην 4η δραστηριότητα να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην παράλληλη ανάγνωση των δύο κειμένων. (Η εικονογράφηση του βιβλίου «λέει» στον αναγνώστη ότι ο παππούς τού μικρού Βάλεντιν πέθανε, ενώ το κείμενο «Ο παππούς πετάει» είναι «ανοιχτό»). Γενικά, στα κείμενα της παιδικής λογοτεχνίας προβάλλεται σε διάφορες εκδοχές η εικόνα τού παππού (π.χ. Άλκη Ζέη, *Το καπλάνι της βιτρίνας*, εκδ. Κέδρος / Λίτσα Ψαράυτη, *Στα βήματα του Σαμοθήριου*, εκδ. Καστανιώτη).
- Ευκαιρία ακρόασης των τραγουδιών, «Ο παππούς και η γιαγιά» και «Ο παππούλης» του Βασίλη Παπανικολάου, από το CD *Από το ποίημα στον τραγούδι*, εκδόσεις Κοχύλι.
- Η πρόταση για διάβασμα *Ο τρομερός παππούς* μπορεί να συνδυαστεί με εικονογράφηση του βιβλίου από τα παιδιά και ανάγνωση αποσπασμάτων στον δικό τους παππού.

* * *

«Η ιστορία του Ερνέστου»

(Στο κείμενο αυτό κεντρικό θέμα είναι η υιοθεσία και η σημασία της για τη συναισθηματική πληρότητα και τη συνοχή της οικογένειας).

- Ακρόαση του μελοποιημένου ποιήματος του Γιάννη Νεγρεπόντη «Οι δικοί μου», σε μουσική Μάνου Λοΐζου (στο CD *Κάτω από ένα κουνουπίδι* της MINOS-EMI).
- Δυνατότητα «υιοθεσίας» ενός παιδιού από χώρα της Αφρικής, της Ασίας ή της Λατινικής Αμερικής. (Επικοινωνία με την Action - Aid Hellas: Αμύντα 1, 116 35, Παγκράτι, Αθήνα, τηλ: 210 7248789, Fax: 210 7243449, Email: mail@actionaid.gr).
- Δυνατότητα σύνδεσης του συγκεκριμένου κειμένου με *Το Κίβι* τής Κάρμεν ντε Ποσάδας, εκδ. Πατάκη, 1997.

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Πώς βάφτηκαν κόκκινα τ' αστεράκια»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Στην τάξη ενός πειραματικού σχολείου τα παιδιά είχαν παρακολουθήσει ένα ντοκιμαντέρ για τη ζωή των ζώων σ' ένα ελληνικό δάσος. Είχαν δει σκηνές με φυτοφάγα και σαρκοφάγα ζώα. Το θέμα αφορούσε τη διατήρηση της τροφικής αλυσίδας. Στη συζήτηση που ακολούθησε, τα παιδιά στάθηκαν σε μια σκηνή, όπου μια ελαφίνα αντιστάθηκε, υπερασπίζοντας τα παιδιά της από την επίθεση ενός λύκου. Η σκηνή έκανε εντύπωση στους μαθητές και τη συζήτησαν με το δάσκαλό τους στην τάξη. Ο τελευταίος με την ευκαιρία αυτή τους ζήτησε να διαβάσουν το κείμενο του *Ανθολογίου*. Η συζήτηση περιστράφηκε γύρω από την αγάπη και την αυτοθυσία της μάνας.

Στη συζήτηση μίλησαν για τους νόμους που επικρατούν στη φύση και τους ξεχώρισαν από τις σχέσεις των ανθρώπων στο ανθρωπογενές περιβάλλον. Διέκριναν όμως ότι αυτό που παραμένει κοινό είναι η στοργή της μάνας. Στη συνέχεια, ο δάσκαλος τους διάβασε το ποίημα «Μάνα» του Γεωργίου Μαρτινέλη και ζήτησε από τους μαθητές να του καταθέσουν άμεσες ή έμμεσες εμπειρίες τους για την αγάπη της μάνας (τις δικές τους, αφηγήσεις άλλων, ανάκληση εμπειριών από περιστατικά με ζώα, ανθρώπους κ.λπ.) (1η δραστηριότητα). Στο μεταξύ ακουγόταν η μουσική του Μ. Χατζιδάκι «Προσωπογραφία της μητέρας μου» από το δίσκο το *Χαμόγελο της Τζοκόντας*. Τα παιδιά χωρίστηκαν σε δύο ομάδες η πρώτη ασχολήθηκε με τη 2η δραστηριότητα και η δεύτερη ζωγράφισε σκηνές με ζώα και ανθρώπους, οι οποίες έδειχναν με διάφορους τρόπους την αγάπη της μάνας.

Στο τέλος ανακοινώθηκαν ορισμένες εργασίες. Συμφωνήθηκε να ανακοινωθούν οι υπόλοιπες στο μάθημα της *Αισθητικής Αγωγής*, ώστε οι μαθητές να ετοιμάσουν το βιβλίο που αναφέρεται στην 3η δραστηριότητα.

β. Άλλες προσεγγίσεις

Σε άλλη τάξη η παρουσίαση του κειμένου έγινε με την ανάγνωση του τίτλου, για πρόκληση ενδιαφέροντος στα παιδιά.

Σε μια άλλη, ο δάσκαλος διάβασε το προτεινόμενο βιβλίο *Μάντεψε πόσο σ' αγαπώ* και ορισμένα παιδιά το κείμενο του *Ανθολογίου*. Στη συνέχεια, η συζήτηση περιστράφηκε και στα δύο βιβλία και ακολούθησαν δραστηριότητες συμπλοκής των δύο κειμένων.

Σε άλλη τάξη, πάλι, μετά από τη συζήτηση του κειμένου του *Ανθολογίου*, τα παιδιά ζήτησαν να συνεχίσουν το αφήγημα, με το δεδομένο ότι παραμένει αυτό ανοιχτό σε ό,τι αφορά την τύχη του μικρού Αστρουύλη.

«Κόκκινη κλωστή δεμένη...»

(κείμενα από την παράδοση)

1. Γενικά

Η ενότητα της παράδοσης εμπεριέχει σκόπιμα μεγάλη ποικιλία από κείμενα που παραπέμπουν πολλαπλά στο παρελθόν, στην αρχαιότητα («Ο θεός Διόνυσος»), στην παιγνιώδη διάσταση του παραμυθιού («Ο ποντικός κι η θυγατέρα του», «Ο μόχθος της μύγας»), στη θυμοσοφία των παροιμιών, των παροιμιόμυθων και των αινιγμάτων, ακόμη και σε εκδηλώσεις του καθημερινού βίου, όπως είναι τα νανουρίσματα, τα λογοπαίγνια («Λογοπαίχτιδο») και οι γλωσσοδέτες («Γλωσσοδέτης»). Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής θα εξοικειωθεί με την έννοια της παράδοσης και θα κατανοήσει ότι δεν πρόκειται για κάτι το μουσειακό, το παρωχημένο ή το νεκρό, αλλά κάτι το ζωντανό, που τον αφορά άμεσα. Θα αντιληφθεί, με άλλα λόγια, ότι η παράδοση έχει λόγο ύπαρξης, εφόσον παραδίδει στους νεότερους ό,τι εύχρηστο και λειτουργικό έχει παραχθεί στο παρελθόν και μπορεί αυτούσιο ή παραλλαγμένο και τροποποιημένο να ισχύσει και στο παρόν. Τέλος, θα κατανοήσει ότι η παράδοση σχετίζεται με τη νοοτροπία, τη συμπεριφορά και τις ιδέες ενός κοινωνικού σώματος ή ενός λαού.

Καταβλήθηκε, επομένως, προσπάθεια ώστε να καταφανεί η σύνδεση των μορφών αυτών με το σήμερα, με την επιβίωσή τους στο στόμα κυρίως, αλλά και στη συμπεριφορά και το ήθος του λαού. Επίσης, δόθηκε έμφαση στην προβολή της λαϊκής θυμοσοφίας και του πηγαίου χιούμορ, καθώς και στη σύνδεση των ειδών αυτών με παρεμφερείς εκφράσεις άλλων λαών.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Λιοντάρι και αγριόχοιρος»

(Οι άσκοποι ανταγωνισμοί και η ματαιόδοξη φιλοπρωτία οδηγούν σε υπερβολές, σε έριδες και συχνά στην αλληλεξόντωση. Αντίθετα, η κατανόηση του άλλου και η καλόπιστη συνεργασία αποτελούν τις μόνες ουσιαστικές λύσεις).

- Δυνατότητα μουσικής ακρόασης του κομματιού «Βασιλικό εμβατήριο του λιονταριού», από το *Καρναβάλι των ζώων* του Καμίγ Σαιν-Σανς.
- Αναζήτηση διασκευών του ίδιου μύθου.
- Ανάγνωση και άλλων διασκευών των μύθων του Αισώπου (π.χ. της Αγγελικής Βαρελλά, *Ένα πρωί με τον Αίσωπο*, εκδ. Πατάκη, του Χάρη Σακελλαρίου, *Μύθοι Αισώπου*, εκδ. Καστανιώτη, της Ζωής Βαλάση, *Αισώπου μύθοι*, εκδ. Το Άδυτον, της Σοφίας Ζαραμπούκα, *Αίσωπος*, εκδ. Πατάκη, του Παύλου Βαλασάκη, *Μύθοι με ζώα απ' τον Αίσωπο*,

εκδ. Χελώνα, και της Ελένης Χωρεάνθη, Το λιοντάρι και το αγριογούρουνο... και άλλοι Αισώπου μύθοι, εκδ. Καμπανά).

- Ακρόαση μύθων του Αισώπου από κασέτα (Αισώπου μύθοι, 30 διδακτικοί μύθοι, εκδ. Ε. Μόκας-Μορφωτική).

* * *

«Το λιοντάρι και το αγριογούρουνο»

(Πρόκειται για το μύθο του Αισώπου, που αναφέρεται στο προηγούμενο κείμενο).

Η εικονογραφημένη διασκευή του Αισώπου προσφέρεται για την ακόλουθη δραστηριότητα: Μπορούν τα παιδιά να ζωγραφίσουν σε κόμικς και άλλους μύθους του Αισώπου: Στα γνωστά «συννεφάκια των κόμικς» δεν υπάρχει κείμενο. Τα παιδιά ανταλλάσσουν μεταξύ τους τα κόμικς και συμπληρώνουν το κείμενο. Παρόμοια δραστηριότητα είναι και η ακόλουθη:

- Δίνονται στα παιδιά ορισμένοι μύθοι του Αισώπου, και οι ίδιοι μύθοι εικονογραφημένοι. Αφαιρείται το κείμενο που υπάρχει στα «συννεφάκια» και καλούνται τα παιδιά, αφού διαβάσουν τους μύθους, να συμπληρώσουν τα κενά.

* * *

«Ο θεός Διόνυσος»

(Με το μύθο αυτό δηλώνονται οι εναλλαγές και οι αντιθέσεις της ζωής, και εκφράζεται η τάση του ανθρώπου να αναζητεί μέσα από τις δυσκολίες τη λύτρωση, εφευρίσκοντας διάφορες μεθόδους και επιστρατεύοντας όντα που, ενώ προέρχονται από τη φαντασία του, δεν παύουν να εκφράζουν πραγματικές ανάγκες του).

- Μετατροπή του κειμένου σε κόμικς από τα παιδιά.
- Μπορεί να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη διαδικασία του μετασχηματισμού της πραγματικότητας με τη βοήθεια της φαντασίας.
- Διαθεματικές δραστηριότητες με θέμα το κρασί, τον τρύγο και τα σχετικά έθιμα σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Το κείμενο μπορεί να συνδυαστεί, ακόμα, με την ενότητα «Θρησκεία των Ελλήνων», από την *Ιστορία* της Γ' τάξης.
- Ευκαιρία ακρόασης μουσικών κομματιών, από το CD Ελληνικά μουσικά όργανα, «Σύριγξ», τόμος 13 (World Music FM Records).
- Με αφορμή τη 2η δραστηριότητα μπορεί να επισημανθεί ιδιαίτερα η μετασχηματισμένη επιβίωση της διονυσιακής λατρείας στη σύγχρονη εποχή, όπως επίσης ο διαχρονικός χαρακτήρας της παράδοσης και η ενότητα των παραδοσιακών μορφών λόγου και των λαϊκών δρώμενων.

* * *

«Γλωσσοδέτης» – «Λογοπαίχνιδο»

(Οι γλωσσοδέτες, όπως και τα λογοπαίχνιδα, συνδέονται με μια από τις λειτουργίες της γλώσσας, που δεν αναφέρεται στο νόημα των λέξεων αλλά στους ήχους που αυτές παράγουν. Το παιχνίδι με τις λέξεις παρεμβαίνει με ευχάριστο και ευτράπελο τρόπο στις διαδικασίες της μάθησης. Πρόκειται για την αξιοποίηση της δυνατότητας της γλώσσας να υπερβαίνει τη λογική).

- Δημιουργία από τους μαθητές ενός βιβλίου με γλωσσοδέτες, λογοπαίχνιδα και συνεικόνες. (Στη μια σελίδα ο γλωσσοδέτης ή το λογοπαίχνιδο και αντικριστά η συνεικόνα [κολάζ]).
- Κατασκευή του «Μεγάλου Γλωσσοδέτη της Τάξης» με σίχους από διάφορους άλλους γλωσσοδέτες. Μπορεί και να εικονογραφηθεί σε χαρτί του μέτρου.

* * *

«Ο ποντικός κι η θυγατέρα του»

(Η μεγαλομανία και η επιζήτηση του ανέφικτου αποτελούν υπερβολές του ανθρώπινου χαρακτήρα, που μπορούν να ξεπερνιούνται με λογικές αποφάσεις και με σεβασμό στις δυνατότητες που διαθέτουμε).

- Ευκαιρία για αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά του παραμυθιού (π.χ. κλασικά μοτίβα, ανιμισμός, μυθικά όντα κ.λπ.). Βοηθητικό για τις ιδέες του είναι το βιβλίο του Ζορζ Ζαν, *Η δύναμη των παραμυθιών*, μετάφραση Μαρίας Τζαφεροπούλου, εκδ. Καστανιώτη.
- Δυνατότητα εικονογράφησης της 1ης δραστηριότητας.
- Φιλιανγνωστικές εργασίες: Ανάγνωση χιουμοριστικών ιστοριών με ποντίκια (π.χ. Σοφία Ζαραμπούκα, *Ορχήστρα ποντικάτα*, εκδ. Κέδρος, και Katherine Meyrick, *Η μουσική ζωή του τυφλοπόντικα Γουστάβου*, Child's Play [Hellas]).

* * *

«Παροιμίες» – «Παροιμιόμυθοι» – «Αινίγματα»

(Τα σύντομα αυτά κείμενα οδηγούν με τον παιγνιώδη τρόπο διατύπωσης και έκφρασής τους στην κατανόηση και την αξία της θυμοσοφίας των απλών ανθρώπων. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Δημ. Λουκάτο, παροιμία είναι ο σύντομος λόγος, έμμετρος ή πεζός, που εκφράζει με παραστατικό ή αλληγορικό τρόπο μια γνώμη ή μια συμβουλή. Παροιμιόμυθους αποκαλούμε αλληγορικές παροιμίες που έχουν ως θέμα τους έναν μύθο ή ένα περιστατικό και το διατυπώνουν βραχυλογικά ως αφήγηση ή περιγραφή, ως διάλογο ή και ως φευγαλέα αποσπασματική φράση).

- Να επισημανθεί η διαφορά μεταξύ παροιμίας και παροιμιόμυθου.

- > Λύσεις των αιγιμάτων του *Ανθολογίου*: «Άμα- βλέπω ...» (= το όνειρο), «Του μιλώ και μου μιλά ...» (= ο καθρέφτης), «Χοντρός χοντρός ...» (= το κρεμμύδι).
- > Στην 1η δραστηριότητα χρειάζεται να τονιστούν οι ομοιότητες ορισμένων παροιμιών από άλλους τόπους. Βλ. και το βιβλίο του Άεελ Σέφλερ, *Παροιμίες απ' όλο τον κόσμο*, μετάφραση Κούλα Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου, εκδ. Πατάκη.
- > Να δημιουργηθούν μικρές ιστορίες με βάση τις συγκεκριμένες παροιμίες ή, αντίστροφα, να μετατραπούν σε παροιμίες κατάλληλα κείμενα, όπως «Ο μόχθος της μύγας» ή «Λιοντάρι και αγριόχοιρος» του *Ανθολογίου*.
- > Δημιουργία συλλογικού τόμου της τάξης: «Μια παροιμία, μια ζωγραφιά» ή «Ένα αίγιμα, μια ζωγραφιά».

* * *

«Ο μόχθος της μύγας»

(Η οκνηρία και η προκλητική έπαρση με την οικειοποίηση του ξένου μόχθου παρουσιάζονται εξελικτικά. Έτσι, γίνεται κατανοητή με πρακτικό τρόπο η κοινωνική βλάβη που προκαλείται από τις εκτροπές αυτές).

- > Προβολή της διαπολιτισμικής διάστασης των παραμυθιών (ανάγνωση παραμυθιών από άλλες χώρες).
- > Έμφαση στην αναγνώριση της κωδικοποίησης των ρόλων και των συμβόλων τους (π.χ. η πονηρή αλεπού και το σημαινόμενό της, κ.ά.).

* * *

«Ο Πρασινοσκούφης»

(Η απομυθοποίηση των παραδόσεων-προλήψεων που ξεπεράστηκαν σήμερα, ιδίως των αποτρεπτικών μύθων παλαιών εποχών, οδηγούν στη σύνθεση ευχάριστων διηγήσεων. Έτσι, το μαγικό στοιχείο εξακολουθεί να υπάρχει υπό άλλη όμως μορφή, δηλαδή ενός ευχάριστου τέλους μιας ενοχλητικής ή εφιαλτικής για τον άνθρωπο περιπέτειας).

- > Ακούγονται χριστουγεννιάτικα τραγούδια, αφού το κείμενο έχει σχέση και μπορεί να συνδεθεί με τις γιορτές των Χριστουγέννων. Ένα τραγούδι με τίτλο «Καλικάντζαροι» περιέχεται στο δίσκο του Ορφέα Περίδη, *Στο πρώτο-πρώτο πέταγμα* (ποίηση Νίκος Κανάκης), CD Sony Music, 2000.
- > Στην 4η δραστηριότητα είναι δυνατόν τα παιδιά να συνεργαστούν με τους γονείς τους, ζητώντας να τους διηγηθούν ιστορίες για τους καλικάντζαρους.
- > Αναζήτηση του βιβλίου της Πιπίνας Τσιμικάλη για ανάγνωση και άλλων αποσπασμάτων.

* * *

«Ύπνε μου, έπαρέ μου το»

(Τα νανουρίσματα είναι αυτοσχέδιες μελωδικές συνθέσεις που τις τραγουδούν οι μεγάλοι, συνήθως οι μητέρες, για να κοιμίσουν τα μωρά τους· είναι δηλωτικά της τρυφερότητας, της αγάπης, των ελπίδων, των προσδοκιών, ακόμη και των φόβων των γονιών).

- Συζήτηση για το νανούρισμα ως είδος και τα γνωρίσματά του. (Βλ. «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων»).
- Ακούγονται τα μουσικά κομμάτια «Πόσα ο ύπνος θα του φέρει» και «Βλέφαρό μου», από τον ψηφιακό δίσκο Τα μουσικά του κήπου, σε μουσική Νίκου Κυπουργού (Σείριος). Επίσης, το νανούρισμα στο δίσκο του Μ. Χατζιδάκι *Ματωμένος γάμος*, σε ποίηση Φρ. Γκαρθία Λόρκα (μετάφραση Νίκος Γκάτσος) (EMI).
- Δίνεται η ευκαιρία να γίνει συζήτηση και για άλλα είδη δημοτικών τραγουδιών (του γάμου, της ξενιτιάς, ιστορικά κ.ά.), καθώς και για τα βασικά τους χαρακτηριστικά (π.χ. ανωνυμία, προβολή της συλλογικής έκφρασης, βασικά στιχουργικά χαρακτηριστικά, όπως ο δεκαπεντασύλλαβος κ.ά.). (Βλ. Λίνου Πολίτη, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ, και Δημ. Λουκάτου, *Εισαγωγή στη Λαογραφία*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ).

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Ο Πρασινοσκούφης»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μία τάξη

Παραμονές των Χριστουγέννων. Τα παιδιά μιας τάξης, δουλεύοντας ήδη σε ένα διαθεματικό πρόγραμμα για τις λαϊκές δοξασίες, ασχολήθηκαν με τα ήθη και τα έθιμα των γιορτών του Δωδεκαημέρου. Βρήκαν πληροφορίες για τους καλικάντζαρους από διάφορα μέρη της Ελλάδας (σχέση με την 4η δραστηριότητα) και αποφάσισαν μόνα τους να τις παρουσιάσουν με αφορμή το κείμενο του *Ανθολογίου*.

Κατα την ανάλυση του κειμένου ερωτήσεις κατανόησης αλλά κυρίως ανταπόκρισης: συναισθήματα καλικάντζαρου, συζήτηση για την προέλευση των δοξασιών και σχέση τους με τη μυθολογία και την Αρχαία Ελλάδα· σχέση Πρασινοσκούφη με τους ανθρώπους κ.λ.π.) από τις πληροφορίες που είχαν φέρει για τους καλικάντζαρους.

Στη συνέχεια εξέφρασαν την επιθυμία να αναζητήσουν το βιβλίο της Π. Τσιμικάλη (από όπου είναι επιλεγμένο το απόσπασμα του *Ανθολογίου*) και να συγκρίνουν τις εκδοχές τους με αυτήν του βιβλίου.

Το μάθημα τελείωσε με την δραματοποίηση της εμπλουτισμένης ιστορίας των μαθητών.

α. Άλλες προσεγγίσεις

Σε μια άλλη τάξη η παρουσίαση του κειμένου έγινε από το δάσκαλο. Διάβαζε το κείμενο, παράγραφο προς παράγραφο, και κάθε φορά καλούσε τους μαθητές να μιλήσουν για τη συνέχεια.

Σε μια άλλη τάξη, πάλι, οι μαθητές μετά τη συζήτηση αποφάσισαν στην ώρα της Αισθητικής Αγωγής να κατασκευάσουν διάφορες φιγούρες καλικάντζαρων και να παίξουν θέατρο σκιών με θέμα «Ο Καραγκιόζης και ο καλικάντζαρος Πρασινοσκούφης».

«Ψαλμωδίες γλυκές με τα πρώτα πρώτα Δόξα σοι»

(κείμενα για τη θρησκεία)

1. Γενικά

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στη θεματική ενότητα αυτή αναφέρονται στη θρησκεία και αντιπροσωπεύουν, όσο γίνεται πληρέστερα, τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την έννοια του θείου και τη λειτουργία της θρησκευτικής συνείδησης. Η θρησκευτική έκφραση δεν προβάλλεται από τους συγγραφείς ως πανανθρώπινη μόνο ανάγκη και πολιτιστική εκδήλωση, με διαπολιτισμική μάλιστα δυναμική, αλλά και ως πορεία μέσα στον ιστορικό χρόνο, ως αναζήτηση της αλήθειας που καθορίζει την ουσία της ανθρώπινης ζωής, ως σύγχρονη παρουσία στον κόσμο μας. Την ποικιλία αυτής της έκφρασης έρχεται να παρακολουθήσει και η ποικιλία των (λογοτεχνικών) κειμένων που ανθολογούνται, αφού δεν αρκούνται μόνο στην προβολή της ορθόδοξης πνευματικότητας και των χριστιανικών βιωμάτων, αλλά αναγνωρίζουν την αξία της θρησκευτικής ετερότητας και τομίζουν τη σημασία της για τη ζωή του ανθρώπου.

Πιο συγκεκριμένα, η ανθρώπινη πλευρά του Χριστού στο κείμενο του Ν. Βρεττάκου: «Η Ειρήνη, ο Ιησούς και το πουλί», συνυπάρχει με την παιδικότροπη προσευχή της Ντ. Χατζηνικολάου «Η δική μου προσευχή» και την απλοϊκή και αθώα αντιμετώπιση της περιφοράς του Επιταφίου από ένα παιδί (Β. Μάστορη: «Τότε που πήγαμε βόλτα τον Επιτάφιο») αλλά και με τη βαθύτερη και φιλοσοφικότερη διάσταση της επικοινωνίας του ανθρώπου με το Θεό (Ρ. Ταγκόρ: «Είσαι ο ουρανός ο απέραντος»). Οι σίχοι του απλού λαού συνδέουν τη θρησκευτική συνείδηση με το κοινωνικό περιεχόμενο των ανθρώπινων αναγκών και συνθηκών («Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα της Κεφαλονιάς»). Ο πόνος της μάνας για το θάνατο του παιδιού της (Κ. Βάρναλη: «Η μάνα του Χριστού») καταλαγιάζει στο γεγονός της «κοίμησης» και στους τρόπους θεώρησής της από τους ανθρώπους. Η υποβλητικότητα, πάλι, του λατρευτικού χώρου, σε άλλη περίπτωση, υποτάσσεται στην παιδική αθωότητα (Β. Μάστορη: «Τότε που πήγαμε βόλτα τον Επιτάφιο») και άλλοτε καταξιώνεται ως χώρος συνύπαρξης των ανθρώπων (Ε. Χίου: «Ο Νορντίν στην εκκλησιά»).

Ομόλογες με την πνευματικότητα που συνιστούν οι παραπάνω επισημάνσεις είναι και οι (ενδεικτικές) δραστηριότητες οι οποίες συνοδεύουν τα κείμενα και σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αντιμετωπιστούν ως υποχρεωτικές. Προβάλλοντας το βιωματικό, ατομικό και συλλογικό χαρακτήρα της επαφής με τα θεία, προσφέρουν ευκαιρίες στους μαθητές για τη βαθύτερη επεξεργασία των θρησκευτικών αξιών και εκφράσεων, στοχεύουν στην ανάδειξη της λειτουργίας της θρησκευτικής συνείδησης και στην κατανόηση της θρησκευτικής ετερότητας.

«Η Ειρήνη, ο Ιησούς και το πουλί»

(Πρόκειται για νεωτερικό ποίημα στο οποίο τονίζεται η ανθρώπινη πλευρά του Ιησού).

- Το ποίημα προσφέρεται για δραματοποίηση.
- Με αφορμή τον τίτλο του και το ειρηνικό περιεχόμενό του μπορεί να γίνει παράλληλη ανάγνωση με το ποίημα του Γιάννη Ρίτσου «Ειρήνη», και ιδίως με τους ακόλουθους στίχους:

Το όνειρο του παιδιού είναι η ειρήνη.

Το όνειρο της μάνας είναι η ειρήνη.

Τα λόγια της αγάπης κάτω απ' τα δέντρα. Είναι η ειρήνη...

Ειρήνη είναι ένα ποτήρι ζεστό γάλα κι ένα βιβλίο μπροστά στο παιδί που ξυπνάει...

*Ειρήνη είναι τα σφιγμένα χέρια των ανθρώπων
είναι το ζεστό ψωμί στο τραπέζι του κόσμου
είναι το χαμόγελο της μάνας.*

Μονάχα αυτό.

Τίποτ' άλλο δεν είναι η ειρήνη...

* * *

«Είσαι ο ουρανός ο απέραντος»

(Το κείμενο αυτό είναι μια προσευχή-παράκληση για προσωπικά και ευρύτερα κοινωνικά και οικουμενικά θέματα).

- Η προσευχή είναι μια πράξη επικοινωνίας με το Θεό και με άλλα ιερά πρόσωπα. Μπορεί να είναι νοερή, προσωπική, μεγαλόφωνη ή ομαδική. Στην προσευχή χρησιμοποιούνται διάφορες μορφές και τεχνικές: προσφωνήσεις (Πατέρα, Μητέρα, Κύριε, Βασιλιά, Άγιε), καθώς και μορφές λόγου όπως παρακλήσεις, αίνοι, ευχαριστίες και αναφορές σε δώρα (τάματα).
- Για να υλοποιηθεί η 1η δραστηριότητα μπορεί να δοθούν στερεότυπες φράσεις που περιέχονται σε προσευχές: π.χ. Βοήθησέ με Θεέ μου, να 'μαι παιδί καλό, / Θεέ μου, Σ' ευχαριστώ που με -οήθησες, κ.λπ.
- Η 2η δραστηριότητα δε χρειάζεται να επεκταθεί σε «ψυχοθεραπευτικού» τύπου εκμυστηρεύσεις. Μπορεί ο μαθητής να αρκестεί σε περιγραφή συγκεκριμένων, καθημερινών καταστάσεων.

* * *

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Ο Νορντίν στην εκκλησιά»

(Το απόσπασμα προβάλλει το σεβασμό στο θρήσκευμα του άλλου και αναδεικνύει ευρύτερα τη διαπολιτισμική διάσταση της συνύπαρξης των ανθρώπων).

- Η 4η δραστηριότητα μπορεί να σταθεί αφορμή για τη διδασκαλία αφηγηματικών τεχνικών. Καλό είναι να συνηθίζουν τα παιδιά να βρίσκουν ποιος αφηγείται το κείμενο, να αλλάζουν το πρόσωπο της αφήγησης και να διηγούνται την ιστορία, υποδυόμενα άλλα πρόσωπα. (Για την αφήγηση βλ. και «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων»).
- Ως συνέχεια της 4ης δραστηριότητας μπορεί να δοθεί η ακόλουθη άσκηση: «Πώς θα ιστορούσε τα γεγονότα ο Νορντίν;» (οπτική γωνία πρώτου προσώπου).

* * *

«Η δική μου προσευχή»

(Πρόκειται για ποίημα με απλό και παιδικότροπο ύφος, που εξοικειώνει το παιδί με την έννοια του Θεού).

- Με αφορμή το ποίημα αυτό ο δάσκαλος μπορεί να διαβάσει στους μαθητές και άλλα της ίδιας συγγραφέως.

* * *

«Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα της Κεφαλονιάς»

(Πρόκειται για τραγούδια με κοινή θρησκευτική και λατρευτική βάση. Διακρίνονται για το κοινωνικό περιεχόμενό τους, που ποικίλλει ανάλογα με τις ανάγκες, τις συνήθειες και την ιστορία διαφόρων περιοχών).

- Ως συνέχεια της 3ης δραστηριότητας ο δάσκαλος μπορεί να προτείνει στους μαθητές να συγκρίνουν τα κάλαντα με ένα δημοτικό τραγούδι. Τα παιδιά μπορούν να ακούσουν κάλαντα από το CD *Κάλαντα Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς* (Βυζαντινό Μουσικό Σύνολο «Τέττιξ», περ. *Ταχυδρόμος*). Επίσης, από το CD *Κάλαντα απ' όλη την Ελλάδα*, μουσική επιμέλεια Νίκου Πιπλόγλου, Άνοδος.

* * *

«Τότε που πήγαμε βόλτα τον Επιτάφιο»

(Η συγγραφέας αφηγείται το σημαντικό γεγονός της περιφοράς του Επιταφίου από την οπτική γωνία του παιδιού. Το μεταφυσικό στοιχείο προσεγγίζεται με την απλότητα, τη φυσικότητα, την καθημερινότητα και την αφέλεια της παιδικής ηλικίας).

- Το κείμενο προσφέρει τη δυνατότητα αλλαγής της οπτικής γωνίας της αφήγησης (π.χ. μπορεί να γίνει μετατροπή του σε οπτική γωνία τρίτου προσώπου).

- > Με αφορμή τη 2η δραστηριότητα μπορεί να γίνουν αναφορές και σε παρεμφερή έθιμα της αρχαίας Ελλάδας, π.χ. μύθος του Άδωνη: η λατρεία του θεού, η κάθοδός του στον Άδη, αναπαράσταση εκφοράς και ταφής του με θρήνους κ.λπ. (Βλ. Ιωάννης Κακριδής [επιμ.], *Ελληνική μυθολογία*, τ. 2, «Οι θεοί», Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, καθώς και Κ. Κερένυι, *Η μυθολογία των Ελλήνων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1966, 3η έκδ.).
- > Ο δάσκαλος μπορεί να επιλέξει αποσπάσματα από τις τρεις στάσεις (εγκώμια) που ψέλλονται το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής και να τα διαβάσει στα παιδιά.
- > Πασχαλιάτικα τραγούδια περιέχονται στο CD *Τα πασχαλιάτικα*, της Δόμνας Σαμίου.

* * *

«Η μάνα του Χριστού»

(Η στροφή από το ποίημα αυτό του Κ. Βάρναλη αναφέρεται στον πόνο της μάνας για την απώλεια του παιδιού της. Πρόκειται για την αντίθεση ανάμεσα στη νεότητα, την άνοιξη, τη ζωή και το θάνατο).

- > Ο δάσκαλος μπορεί να διαβάσει το εγκώμιο «Ω γλυκύ μου έαρ, γλυκύτατόν μου τέκνον, πού έδου σου το κάλλος» ή αποσπάσματα από τον «Επιτάφιο» του Γιάννη Ρίτσου (Ποιήματα, τ. Α', Κέδρος, Αθήνα 1973, 5η έκδ.), επισημαίνοντας τα κοινά χαρακτηριστικά με το ποίημα του Κ. Βάρναλη. Τα παιδιά μπορούν να ακούσουν τραγούδια από τον ομότιτλο δίσκο του Μ. Θεοδωράκη.
- > Υπάρχει η δυνατότητα μουσικής υπόκρουσης της όλης διδασκαλίας, με την 3η Συμφωνία του Μ. Θεοδωράκη (δίσκος MINOS, Συμφωνίες 3, 4, 7 WEA 171536).

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Ο Νορντίν στην εκκλησιά»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη	β. Εναλλακτικές δραστηριότητες
<p>Η δασκάλα μιας Δ' τάξης επέλεξε έναν διαφορετικό τρόπο διδακτικής προσέγγισης του κειμένου. Αφού μίλησε στους μαθητές για την υπόθεση του μυθιστορήματος, καθώς και για τον κεντρικό ρόλο που έχει η νενέ σ' αυτό, τους διάβασε αποσπάσματα από το κείμενο για να τους δημιουργήσει προσδοκίες και να προκαλέσει την αντίδρασή τους.</p>	<p>Σε μια άλλη τάξη με παιδιά διαφορετικών εθνικοτήτων, πριν από την ανάγνωση του κειμένου ο δάσκαλος ρώτησε: «Παιδιά, αν μπαίνατε σε έναν ναό άλλου θρησκευόμενου πώς θα νιώθατε; Ποια θα ήταν η αντίδρασή σας;».</p>

Αρχικά διάβασε έως τη φράση: «Τι το 'θελαν όμως να πάρουν τον Νορντίν στην εκκλησιά;». Στη συνέχεια ρώτησε τους μαθητές: «Ποια λέτε να ήταν η θρησκεία του Νορντίν;».

Τα παιδιά έδωσαν τις απαντήσεις τους και προσπάθησαν να μαντέψουν τη συνέχεια της ιστορίας. Η δασκάλα διάβασε άλλο ένα απόσπασμα: «Ο Αργύρης ντυμένος διακάκι, ήτανε στο ιερό. Έβγαζε πότε... καμώματα του Νορντίν». Όταν άκουσαν τα παιδιά την τελευταία φράση, η συζήτηση πήρε άλλη τροπή. Περιστράφηκε στα πιθανά καμώματα και στις σκανταλιές του Νορντίν, που δεν είχαν εντοπίσει. Η δασκάλα κάλεσε έπειτα τα παιδιά να ανοίξουν το βιβλίο και να διαβάσουν σιωπηρά όλο το κείμενο. Τα ρώτησε τι θα ήθελαν να συζητήσουν. Εκείνα συμφώνησαν να συζητήσουν περισσότερο για την αντίδραση του μικρού όταν είδε τις εικόνες με τα πρόσωπα των αγίων και τη μορφή της Παναγίας.

Έπειτα συζήτησαν για τις μορφές των δικών τους θρησκειών. Βρήκαν πολλά κοινά στοιχεία και πολλές κοινές αξίες μεταξύ τους, όπως την ευλάβεια, την αγάπη, την αλληλοβοήθεια, τις καλές πράξεις, την ανάδειξη της ειρήνης κ.λπ.

Τα παιδιά αφηγήθηκαν την υπόθεση από την πλευρά του Νορντίν, της νενές και του Αργύρη (οπτική γωνία πρώτου προσώπου). Ενδιαφέρον παρουσίασε η αφήγηση του Νορντίν.

Τέλος, αποφασίστηκε να επισκεφτούν όλοι οι μαθητές μια χριστιανική εκκλησία κι ένα μουσουλμανικό τζαμί.

Σε μια άλλη τάξη η δασκάλα επέλεξε από το μυθιστόρημα διαφορετικά αποσπάσματα που αφορούν τον Νορντίν, τα διάβασε στα παιδιά και στη συνέχεια ακολούθησε τη διαδρομή της κύριας προσέγγισης.

Στην παραπάνω τάξη κάθε παιδί έγραψε τα συναισθήματά του για τις άλλες θρησκείες. Αποφασίστηκε επίσης να φέρουν εικόνες και πληροφορίες για το θρήσκευμά τους.

«Όμορφή μου, καλή, γλυκιά πατρίδα»

(κείμενα από την Ιστορία)

1. Γενικά

Στην ενότητα της Ιστορίας περιέχονται λογοτεχνικά κείμενα που καλύπτουν ένα ευρύ διαχρονικό τόξο. Είναι ευεξήγητο, επομένως, το γεγονός ότι δόθηκε έμφαση μόνο σε κομβικά ιστορικά σημεία. Είναι, επίσης, εύλογη η ποσοτική προτίμηση στα ιστορικά συμβάντα του σύγχρονου ελληνισμού, και συγκεκριμένα στο διάστημα από την προετοιμασία τού αγώνα για την Ανεξαρτησία μέχρι τον ξεσηκωμό του Πολυτεχνείου και τα άμεσα δεμένα μ' αυτό δραματικά γεγονότα της Κύπρου.

Βασικός στόχος της ενότητας αυτής υπήρξε η παρακολούθηση της πορείας του ελληνισμού μέσα στο χρόνο με την ανάδειξη των κρίσιμων στιγμών της. Παράλληλα, όμως, δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην προσφορά του μεμονωμένου ατόμου και στην προβολή σκηνών από τη μικροϊστορία, μια και ρυθμιστής των εξελίξεων ήταν πάντοτε ο άνθρωπος και όχι τα ιστορικά γεγονότα που αποτελούν, στην καλύτερη ή τη χειρότερη περίπτωση, δημιουργήματά του, επιτυχίες του που βελτιώνουν το γενικό του επίπεδο, ή μοιραία λάθη του που στιγματίζουν το μετέπειτα βίο του. Δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή ώστε να εκπροσωπηθεί η θεματική αυτή ενότητα από διαφόρων τάσεων συγγραφείς. Μεγάλες και καταξιωμένες μορφές της λογοτεχνίας μας, όπως ο Διον. Σολωμός, λογοτέχνες του 20ού αιώνα, όπως η Λιλίκα Νάκου, σημαντικοί σύγχρονοι λογοτέχνες, όπως η Μάρω Δούκα και ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης, αλλά και γνωστοί δημιουργοί της λογοτεχνίας για παιδιά, όπως η Άλκη Ζέη κ.ά., συμμετέχουν με πεζά ή ποιητικά κείμενά τους.

Ειδικότερα, με το περιγραφικό κείμενο του Νώντα Έλατου («Ένας περίπατος στην πόλη»), που είναι γραμμένο για μικρά παιδιά, επιχειρείται μια «παράλληλη» γνωριμία των μαθητών με τα παιδιά της Αρχαίας Ελλάδας και την καθημερινή ζωή σ' αυτήν. Στο «Θούριο» του Ρήγα προβάλλεται η ομόθυμη διάθεση των Ελλήνων για επανάσταση και ελευθερία. Μια άλλη διάσταση της ηρωικής αυτής εποχής δίνεται με το δημοτικό τραγούδι («Το μικρό κλεφτόπουλο»), όπου συνειδητοποιημένος ο αγωνιστής, το νεαρό κλεφτόπουλο εν προκειμένω, έχει ριχτεί στον αγώνα. Η έννοια της θυσίας δίνεται στο απόσπασμα των «Ελεύθερων πολιορκημένων» του Διον. Σολωμού, δείγμα υψηλής έντεχνης ποίησης. Με άλλο τρόπο που εστιάζει στον πόνο για την απώλεια της ζωής αντιμετωπίζει, μέσα από ένα κλίμα σκεπτικισμού, ο Κ.Γ. Καρυωτάκης («Ο Διάκος») την ιδέα του θανάτου. Δύο κείμενα εκπροσωπούν τη νεότερη ελληνική ιστορία και αναφέρονται στον Πόλεμο του 1940 και στην Κατοχή: της Άλκης Ζέη («Οι Γερμανοί και οι πρόκες»), αναφορά στη σύσσωμη αντίσταση των Ελλήνων, και της Λιλίκας Νάκου («Ο Τζοβάνι»), όπου μέσα από τον πόλεμο και το μίσος αναδεικνύεται η ανθρωπιά και η αναγνώριση της ευεργεσίας. Τα γεγονότα

του Πολυτεχνείου, με την πρωτόγνωρη αντίσταση των άοπλων φοιτητών, αποδίδονται μέσα από δύο κείμενα: της Μάρως Δούκα («Εδώ Πολυτεχνείο...»), όπου οι νέοι συνειδητοποιούνται μέσα από τα πράγματα, και στο ποίημα για παιδιά του Δημήτρη Ραβάνη-Ρεντή («Χαρμόσυνο γεγονός»), όπου με τρόπο συναισθηματικά φορτισμένο επιχειρείται η καλλιέργεια της συμφιλίωσης και της ενότητας. Τέλος, αφιερώνονται δύο, επίσης, κείμενα στην Κύπρο και στην τελευταία περιπέτειά της. Η Μαρία Πυλιώτου («Χαρούμενοι χαρταετοί») ελπίζει ότι οι άνθρωποι των δύο κοινοτήτων θα δώσουν μόνοι τους τη λύση, μέσα από την ίδια την καθημερινή πράξη που επιβάλλει επιτακτικά, και πολύ απλά, τη συμβίωση. Ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης, πάλι («Αιγιαλούσα»), εκφράζει τον πόνο του ξεριζωμού και τη δεινή θέση του ανέστιου ανθρώπου που γίνεται έρμαιο της βουλμίας του κατακτητή.

Οι δραστηριότητες που συνοδεύουν τα παραπάνω κείμενα επιδιώκουν τόσο την κατανόηση, όσο και τη μετάδοση, με πειστικό και ζωντανό τρόπο, των ιστορικών ή των κοινωνικών γεγονότων, ώστε ο μαθητής να δημιουργήσει έμμεσα βιώματα χάρη στη δύναμη και την αληθοφάνεια του λογοτεχνικού κειμένου, το οποίο καθιστά τον αναγνώστη μέτοχο στα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν και απασχολούν τον άνθρωπο.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Το ξύλινο άλογο»

(Στο απόσπασμα αυτό της *Ιλιάδας* περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο οι Έλληνες κατέλαβαν την Τροία).

- Η *Ιλιάδα* μπορεί να δώσει την αφορμή για να συζητηθεί η έννοια του «κλασικού» έργου, η επιβίωση καθώς και η διακειμενική χρήση του στα μεταγενέστερα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.
- Υπάρχει δυνατότητα διαθεματικής σύνδεσης του κειμένου αυτού με τη μυθολογία και την αρχαία ελληνική ιστορία.
- Το απόσπασμα μπορεί να διαβαστεί παράλληλα με το αντίστοιχο τμήμα του βιβλίου της Ελένης Δικαίου, *Ο πόλεμος στην Τροία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.

* * *

«Ένας περίπατος στην πόλη»

(Ένας μικρός στην αρχαία Αθήνα πηγαίνει σχολείο συνοδευόμενος από τον πατέρα του. Το κείμενο δίνει έμφαση στην περιγραφή της καθημερινής ζωής στην αρχαία Αθήνα [αρχιτεκτονική, οικονομία, παιδεία, πολιτική]).

- Το απόσπασμα προσφέρεται για εξοικείωση των παιδιών με την περιγραφή. Για την υλοποίηση της 3ης δραστηριότητας βλ. Επαμ. Γ. Μπαλούμης, *Περιγραφή. Στοιχεία δομής*. Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1970. Επίσης, υπάρχουν πληροφορίες και στο «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων», στο τέλος του βιβλίου.
- Ο δάσκαλος μπορεί να προτρέψει τα παιδιά να ανατρέξουν στα σχολικά βιβλία της Ιστορίας ή σε εγκυκλοπαίδειες για πληροφορίες σχετικές με την εκπαίδευση στην Αρχαία Ελλάδα. Στη συζήτηση που θα ακολουθήσει, θα εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ειδικότερα, μπορούν να επισημανθούν οι διαφορές που σχετίζονται με την εκπαίδευση των δύο φύλων.
- Δίνεται η δυνατότητα ζωγραφικής αναπαράστασης των τμημάτων της πόλης απ' όπου περνά ο Χάρης με τον πατέρα του.
- Με αφορμή τις προτάσεις για διάβασμα, που υπάρχουν στο βιβλίο του μαθητή ή σε κάποιο από τα βιβλία: Πηνελόπη Μαξίμου, *Ιστορίες γύρω από την Ακρόπολη*, εκδ. Μίνωας, Αθήνα 1995, και Γεώργιος Βαρλάμης, *Μαθητής στην αρχαία Αθήνα*, εκδ. Ωμέγα, Αθήνα 1994, μπορεί να γίνει σύνδεση με άλλα μαθήματα (*Ιστορία, Αισθητική Αγωγή κ.λπ.*). Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα ανάγνωσης και επεξεργασίας των σχετικών βιβλίων και στο Ολοήμερο Σχολείο, στην Ευέλικτη Ζώνη, καθώς και σε περιβαλλοντικά ή προγράμματα πολιτισμού που υλοποιούνται σε πολλά σχολεία. Μια εργασία π.χ. είναι η ακόλουθη: Ομάδες μαθητών συνεργάζονται και με τις πληροφορίες που θα συγκεντρώσουν από τα βιβλία (σχετικές με γεγονότα, ενδύματα, φαγητά, περιγραφή σπιτιών, συνήθειες, ασχολίες, παιχνίδια παιδιών κ.λπ.) συνθέτουν σκηνές από την καθημερινή ζωή της αρχαίας Αθήνας (π.χ. κατασκευάζουν μακέτες ή πίνακες, δραματοποιούν το υλικό τους κ.ά.).

«Θούριος»

(Ο Ρήγας μέσα από το «Θούριο» εκφράζει τον προσωπικό του πόθο αλλά και το πνεύμα της εποχής του για ελευθερία).

- Η ζωή του Ρήγα, οι σπουδές του, το συγγραφικό του έργο και η πολιτική δράση του προσφέρονται για διαθεματικές δραστηριότητες (ιστορία, μουσική, λογοτεχνία, γεωγραφία).
- Να γίνει αναφορά στη διαβαλκανική διάσταση του επαναστατικού οράματος του Ρήγα.

* * *

«Το μικρό κλεφτόπουλο»

(Η ζωή των κλεφτών ήταν δεμένη καθημερινά με τον κίνδυνο. Γι' αυτό, εξάλλου, και τα όπλα τους αποτελούσαν τους πιστούς συντρόφους και τους καλύτερους φίλους τους).

- Η 1η δραστηριότητα δίνει αφορμή για συγκρίσεις με άλλα κείμενα, όπως με το δημοτικό κείμενο «Επιγραφή του σπαθιού του Κοντογιάννη»: «Όποιος τυράννους δε μισεί / και λεύτερος στον κόσμο ζει / δόξα, τιμή, ζωή του / 'ναι μόνο το σπαθί του». (Μάρκος Αυγέρης, Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Θρασ. Σταύρου, *Η ελληνική ποίηση ανθολογημένη*, εκδ. Παρθενών, Αθήνα 1977, σ. 55).

Επίσης, μπορεί να γίνει σύγκριση με τους δύο τελευταίους στίχους του πρώτου αποσπάσματος από το Β' Σχεδιάσμα των «Ελεύθερων πολιορκημένων» του Διον. Σολωμού (του *Ανθολόγιου*), όπου ο Σουλιώτης αγωνιστής απελπίζεται, γιατί έχει αχρηστευτεί το τουφέκι του. Ακόμη, βλ. και στίχους από τη *Ρωμιοσύνη* του Γ. Ρίτσου: «Το χέρι τους είναι κολλημένο στο ντουφέκι / το ντουφέκι είναι συνέχεια του χεριού τους / το χέρι τους είναι συνέχεια της ψυχής τους».

- Πληροφορίες για τα δημοτικά τραγούδια υπάρχουν στα βιβλία: Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *Τα δημοτικά τραγούδια*. Μέρος Α', *Οι Συλλογές*, Αθήνα 1929. *Το κλέφτικο τραγούδι. Το πνεύμα κ' η τέχνη του*, Αθήνα 1950, και Κώστας Ρωμαίος, *Η ποίηση ενός λαού*, Αθήνα 1968. Για το δημοτικό τραγούδι βλ. και το «Ερμηνευτικό Λεξιλόγιο Όρων».
- Κλέφτικα τραγούδια περιέχονται στα βιβλία:
Νικόλαος Γ. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, εκδ. Ιστορική Έρευνα.
Αλέξης Πολίτης (επιμ.), *Το δημοτικό τραγούδι. Κλέφτικα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1981, 2η έκδ.
- Δίνεται η δυνατότητα μουσικής ακρόασης κλέφτικων τραγουδιών από το CD : *Κλέφτικα επιτραπέζια* (General Music 5210).

* * *

«Ελεύθεροι πολιορκημένοι»

(Ο Διον. Σολωμός δείχνει κλιμακωτά την αγωνία των ελεύθερων πολιορκημένων. Οι αποκλεισμένοι στο Μεσολόγγι έχουν φτάσει στο έσχατο σημείο εξαθλίωσης: πείνα, σωματική αδυναμία, ανησυχία για τη ζωή των ανήμπορων οικείων και, το χειρότερο, τους κατέχει απογοήτευση όταν η μοναδική ελπίδα των αγωνιστών, τα όπλα τους, έχουν αχρηστευτεί, γεγονός που ο αντίπαλος το ξέρει. Στο βιβλίο ανθολογείται το πρώτο απόσπασμα από το Β' Σχεδιάσμα).

- Ο δάσκαλος μπορεί να επισημάνει τρία βασικά αισθητικά γνωρίσματα της ποίησης του Διον. Σολωμού: τη λιτότητα (όχι πολλά επίθετα, λόγος πυκνός), την παραστατικότητα και την πολυσημία. Όλο το απόσπασμα αποτελείται από εικόνες. Στιχουργική αρμονία έχουμε στον 3ο στίχο. Πολυσημία λέξεων στον 4ο (π.χ. έρμο = εγκαταλειμμένο).
- Μπορεί να διαβαστεί το αντίστοιχο απόσπασμα του Α' Σχεδιασματος και να γίνει σύγκριση.
- Για να γίνει συζήτηση με τα παιδιά, αναφέρουμε και άλλες περιπτώσεις «ελεύθερων πολιορκημένων»: Οι Σουλιώτες και ο Σαμουήλ στο Κούγκι, Ο Γεωργάκης Ολύμπιος κατά την έναρξη της Επανάστασης, οι Κρήτες στη Μονή Αρκαδίου κ.ά.

* * *

«Ο Διάκος»

(Ο Κ. Καρυωτάκης δίνει μια άλλη διάσταση στην έννοια της θυσίας του Αθανάσιου Διάκου. Ο ήρωας αντιμετωπίζει ανθρώπινα, με θλίψη και με απορία, την ιδέα του επικείμενου θανάτου του).

- Σχετικά με τη 2η δραστηριότητα:
Το δίστιχο στο βιβλίο του μαθητή (δραστηριότητες) θέλει το Διάκο να δέχεται αδιαμαρτύρητα το θάνατό του. Εκφράζει μόνο μια μελαγχολική διάθεση από την αντίθεση του θανάτου ενός νέου ανθρώπου προς την αναγέννηση της ζωής την άνοιξη. Το ποίημα του Καρυωτάκη τονίζει αυτήν την αντίθεση και προβάλλει το δισταγμό του Διάκου να αποδεχτεί το θάνατό του. Η ανθρώπινη στάση του μπροστά στο θάνατο μπορεί να παραλληλιστεί με αυτήν του Χριστού όταν προσευχόταν στο όρος των Ελαιών, που είπε: «Απελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο».
- Παρέχεται η ευκαιρία παράλληλης ανάγνωσης του δημοτικού τραγουδιού «Του Διάκου» (Βλ. Νικόλαος Γ. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα, εκδ. Ιστορική Έρευνα, σ. 16-17).

* * *

«Οι Γερμανοί και οι πρόκες»

(Η ομόθυμη συμμετοχή των λαών στην αντίσταση κατά του κατακτητή δεν προσδιορίζεται από ηλικίες και φύλα. Στο κείμενο της Άλκης Ζέη ο πόλεμος γίνεται παιχνίδι και η αντίσταση προβάλλεται μέσα από τις πηγαίες πράξεις των παιδιών).

- Χρήσιμη για τη βαθύτερη κατανόηση του κειμένου είναι η συζήτηση για την αυθόρμητη αντίσταση των παιδιών και των νέων, αλλά και η συζήτηση για τη δράση τους μέσα από αντιστασιακές οργανώσεις της εποχής. (Βλ. ενδεικτικά το ρόλο του Γιάννη στο συγκεκριμένο απόσπασμα).
- Μπορούν τα παιδιά να ρωτήσουν τους γονείς τους αν είχαν διαβάσει το περιοδικό *Ο Μικρός Ήρωας*, και να φέρουν στην τάξη μερικά τεύχη του. Μπορούν να διαβάσουν και τα ίδια τεύχη του περιοδικού (έχει επανεκδοθεί), να μιλήσουν για τους πρωταγωνιστές του και να τους συγκρίνουν με τους ήρωες του μυθιστορήματος της Άλκης Ζέη.
- Να γίνει ανίχνευση των χιουμοριστικών στοιχείων του κειμένου, που συνδέονται με την παιγνιώδη διάθεση των ηρώων απέναντι στα γεγονότα.
- Προεκτείνοντας τη 2η δραστηριότητα μπορούν να ανατρέξουν και στα μυθιστορήματα της Ζωρζ Σαρή, *Όταν ο ήλιος*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997 (11η έκδοση), και της Ειρήνης Μάρρα, *Το άδειο μπουκάλι*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1994. Τέλος, μπορεί να γίνει αναφορά στο Γαβριά, το μικρό ήρωα από το μυθιστόρημα του Βίκτωρα Ουγκό, *Οι Άθλιοι*.
- Θεωρείται απαραίτητο ο διδάσκων να εξηγήσει στα παιδιά τις έννοιες φασισμός και φασίστας.

* * *

«Ο Τζοβάνι»

(Η ιστορία αναφέρεται στις σχέσεις των ανθρώπων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Επίσης προβάλλει τη φιλία που νικά την έχθρα χάρη στη δύναμη της ανθρωπιάς, η οποία υπερβαίνει σύνορα και εθνικότητες. Έτσι, αν ο πόλεμος χωρίζει τους ανθρώπους, η ζωή τους ενώνει με τα τραγικά γεγονότα της).

- Στο κείμενο κυριαρχεί ο διάλογος και θα μπορούσε αυτό να παρασταθεί θεατρικά.
- Υπάρχουν πολλά παρόμοια περιστατικά φιλίας μεταξύ Ελλήνων και Ιταλών (αλλά και Γερμανών) κατά την περίοδο της Κατοχής. Π.χ. όταν οι Γερμανοί, ύστερα από τη συνθηκολόγηση των Ιταλών, εγκλώβισαν στην Κεφαλονιά μια ιταλική μεραρχία, πολλοί Ιταλοί βρήκαν καταφύγιο σε σπίτια κατοίκων του νησιού ή βοηθήθηκαν και φυγαδεύτηκαν από τους αντάρτες. Ακόμη ως σήμερα συνδέονται οικογένειες Ιταλών και Κεφαλονιτών. Τα παιδιά μπορούν να «φέρουν» στην τάξη παρόμοιες ιστορίες (και πληροφορίες από τους συγγενείς τους).

* * *

«Εδώ Πολυτεχνείο...»

(Τα γεγονότα στο Πολυτεχνείο εξελίσσονται κινηματογραφικά. Η συγγραφέας ψυχογραφεί με ρεαλιστικό τρόπο τους νέους του Πολυτεχνείου και δείχνει πώς αποκτούν πολιτική συνείδηση και υπερβαίνουν τον εαυτό τους μέσα στη δίνη των γεγονότων).

- Ο δάσκαλος μπορεί να αντλήσει πρόσθετο λογοτεχνικό ή φωτογραφικό υλικό από τα παρακάτω βιβλία:
 Κώστας Βαλέτας, *Αντιφασιστικά '67- '74*, εκδ. Γραμμή, Αθήνα 1974.
 Φώντας Κονδύλης, *Τριήμερο στα κάγκελα*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1983 (2η έκδοση).
 Νικηφόρος Βρεττάκος κ.ά., *Αντιστασιακή ποίηση (1967-1974)*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1975.
 Λάμπρος Μάλαμας, *Ο ξεσηκωμός του Πολυτεχνείου*, εκδ. Ελεύθερο Πνεύμα, Αθήνα 1981.
 Κωστούλα Μητροπούλου, *Το χρονικό των τριών ημερών*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1974.
 Ηλίας Γκρης (εισαγωγή-ανθολόγηση), *Το μελάνι φωνάζει*. Η 17η Νοέμβρη 1973 στη λογοτεχνία, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
 Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Το μυστήριο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα χ.χ.
- Για την υλοποίηση της 3ης δραστηριότητας τα παιδιά μπορούν να βρουν υλικό τόσο στα προτεινόμενα για ανάγνωση κείμενα στο βιβλίο του μαθητή, όσο και στο λεύκωμα *Σήμερα πεθαίνει ο φασισμός*, εκδ. Ερμείας, Αθήνα χ.χ.
- Οι μαθητές μπορούν να διαβάσουν σελίδες για το Πολυτεχνείο στο προτεινόμενο βιβλίο της Βούλας Μάστορη, *Κάτω απ' την καρδιά της*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995.
- Είναι απαραίτητο να εξηγηθούν στα παιδιά οι έννοιες δικτατορικό καθεστώς και φασισμός.

* * *

«Χαρμόσυνο γεγονός»

(Ο ποιητής θεωρεί την εξέγερση του Πολυτεχνείου ως χαρμόσυνο γεγονός, γιατί σηματοδοτεί την ενεργό αντίσταση των νέων ενάντια στο δικτατορικό καθεστώς. Παράλληλα, επισημαίνει την επιθυμία των εξεγερμένων για συναδέλφωση με τους στρατιώτες).

- Το ποίημα μπορεί να συσχετιστεί με το κείμενο της Μάρως Δούκα «Εδώ Πολυτεχνείο...», που βρίσκεται στο *Ανθολόγιο*.
- Σχετικά με την πρώτη δραστηριότητα, η ακρόαση του ντοκουμέντου *Εδώ Πολυτεχνείο* (κασέτα LYRA), μπορεί να συνδυαστεί με παράλληλη προβολή διαφανειών για το χρονικό της εξέγερσης.

* * *

«Χαρούμενοι χαρταετοί»

(Μια ιστορία ειρήνης στο νησί της Κύπρου. Τα παιδιά με το χαρταετό τους, σύμβολο συμφιλίωσης και ειρήνης, γίνονται γέφυρα συναδέλφωσης των δύο κοινοτήτων).

- Με αφορμή τη 2η δραστηριότητα πρέπει να τονιστεί η ιδιαιτερότητα της κατάστασης στο νησί της Κύπρου και να γίνει αναφορά στα ιστορικά γεγονότα.
- Το μυθιστόρημα που προτείνεται για ανάγνωση στο βιβλίο του μαθητή αναφέρεται σε ένα φανταστικό κράτος, όπως το έπλασε η Φ. Χατζηχάνα. Είναι προφανές ότι τα γεγονότα και οι ήρωες αποτυπώνουν ανάγλυφα την κατάσταση στο νησί της Κύπρου.

* * *

«Αιγιαλούσα»

(Το ποίημα αναφέρεται στα γεγονότα της Κύπρου μετά την εισβολή των Τούρκων το 1974. Ένα ζευγάρι Ελληνοκύπριων αναγκάζεται να παραδώσει το σπίτι του στους Τουρκοκύπριους. Ο ποιητής παρουσιάζει τον πόνο του ξεριζωμού μέσα από απλές, καθημερινές, αλλά έντονα υπαινικτικές ενέργειες).

- Μπορεί να διαβαστούν και άλλα ποιήματα για την Κύπρο. Αναφέρονται ενδεικτικά: Κωστής Παλαμάς, «Κύπρος», «Η πολιτεία και η μοναξιά», *Άπαντα*, εκδ. Μπίρης, τ. 5ος, Γιάννης Ρίτσος, *Ύμνος και θρήνος για την Κύπρο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1974.
- Με αφορμή τη 2η δραστηριότητα τα παιδιά μπορούν να διαβάσουν το προτεινόμενο μυθιστόρημα της Μαρίας Πυλιώτου, *Το ασημένιο καπνιστήριο*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995.

* * *

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Οι Γερμανοί και οι πρόκες»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Σε μια Δ' τάξη ενός επαρχιακού εξαθέσιου σχολείου, μέσα Οκτωβρίου, τα παιδιά είχαν ετοιμάσει με τη δασκάλα τους τη γιορτή της 28ης Οκτωβρίου. Είχαν αναρτήσει στους τοίχους εικόνες της εποχής (έπος του '40, Κατοχή, Εθνική Αντίσταση) κι είχαν οργανώσει μικρή έκθεση λογοτεχνικών βιβλίων ανάλογης θεματικής. Στόχος της δασκάλας, με αφορμή το κείμενο του *Ανθολογίου*, ήταν να καλλιεργηθεί συνάμα και διάθεση φιλιαναγνωσίας.

β. Άλλες προσεγγίσεις

Με αφορμή σκηνές από την τηλεόραση, σε μια άλλη τάξη έγινε συζήτηση για τα παιδιά των Παλαιστίνιων, που αντιστέκονταν, ακόμη και με τις πέτρες, στους Ισραηλινούς. Η συζήτηση οδήγησε τους μαθητές στο κείμενο του *Ανθολογίου*.

Κεντρική θέση στην έκθεση είχε το μυθιστόρημα *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, γιατί το είχαν διαβάσει κάποιοι από τους μαθητές. Επίσης, επειδή σε λίγες μέρες θα γιόρταζαν την επέτειο του Πολυτεχνείου, είχαν εκτεθεί και βιβλία σχετικά μ' αυτήν.

Την ώρα του *Ανθολογίου* η δασκάλα ζήτησε από τα παιδιά που είχαν διαβάσει το βιβλίο, να θυμηθούν εντυπωσιακά περιστατικά του. Εκείνα μίλησαν για σημαντικές σκηνές του μυθιστορήματος και τελικά η συζήτηση περιστράφηκε γύρω από την αντίσταση των παιδιών κατά την περίοδο της Κατοχής (2η δραστηριότητα).

Στη συνέχεια, διάβασαν το απόσπασμα του *Ανθολογίου* και η δασκάλα τα κάλεσε να εντοπίσουν τις εικόνες που τους προκαλούν αντιφατικά και συγκρουόμενα συναισθήματα. (Η πείνα και η δυστυχία, για παράδειγμα, ξεχνιούνται με τη συμμετοχή στην Αντίσταση, που βιώνεται με το παιχνίδι και προκαλεί χαρά).

Τέλος, δραματοποίησαν το κείμενο. Αποφάσισαν, ακόμη, να διαβάσουν κατά ομάδες το βιβλίο *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, καθώς και το βιβλίο *Τα γενέθλια*, της Ζωρζ Σαρή, όπου περιγράφονται τα γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Σε μια άλλη τάξη οι μαθητές βρήκαν ενδιαφέρον στη συνέχεια της ιστορίας (βλ. 1η δραστηριότητα). Ζήτησαν να γράψουν κείμενα με θέμα «Ο Γιάννης με τον Πέτρο ανατινάζουν ένα τρένο».

«Υγείά μου, πλούτη μου»

(κείμενα για την υγεία και τον αθλητισμό)

1. Γενικά

Τα κείμενα που περιλαμβάνει η ενότητα αυτή αναφέρονται στο κρίσιμο θέμα της ανθρώπινης υγείας και στον αθλητισμό, ο οποίος συνδέεται (ή καλύτερα πρέπει να συνδέεται) μ' αυτήν. Καλύπτουν διάφορες πτυχές των δύο εξεταζόμενων εννοιών. Συγκεκριμένα, ξεκινούν από την πρόληψη και την καλή φυσική και υγιεινή κατάσταση, και φτάνουν στην αλτροϋϊστική συνδρομή που οφείλει να προσφέρει κάθε άνθρωπος συνειδητά και πρόθυμα στον πάσχοντα ή κινδυνεύοντα συνάνθρωπό του, αδιακρίτως φύλου, χρώματος, συγγενικών ή φιλικών δεσμών κ.λπ.

Ειδικότερα, η διατροφή και η δίαιτα εξετάζονται στα κείμενα «Ο ωραίος Δαρείος» της Σοφίας Ζαραμπούκα και στη «Δόνα Τερηδόνα» του Ευγ. Τριβιζά. Στο δεύτερο ενυπάρχει και η πρόληψη, ως αντιστάθμισμα στις κακές διατροφικές συνήθειες. Τις φοβίες που έχουν επίπτωση στην ψυχική υγεία και συνακόλουθα στις προλήψεις κ.λπ. πραγματεύεται το κείμενο της Μάρως Λοΐζου «Η Κατερίνα και ο Αόρατος στο σκοτάδι». Η ασθένεια και η κακή διάθεση που προκαλεί αυτή, εκτός από το σωματικό πόνο ή τις διάφορες διαταραχές, συναντιόνται στον «Πονόδοντο του Γκρινιάρη», του Γρηγ. Ξενόπουλου. Το κείμενο αυτό έχει επίσης άμεση σχέση με τη σωστή διατροφή. Η συμπάθεια στον πόνο του άλλου και η ανακούφισή του, η έμπρακτη βοήθεια και η στήριξή μας στις δύσκολες για την υγεία στιγμές ανιχνεύονται στο έργο της Λ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου «Η αιμοδοσία».

Ο αθλητισμός, ως εκγύμναση και ως ιδεώδες, παρουσιάζεται στην ενότητα αυτή (βλ. Αγγ. Βαρελλά, «Σπύρος Λούης»). Το κείμενο του Π. Καλιότσου «Ένας αλλιώτικος ποδοσφαιρικός αγώνας» και το ποίημα του Τζιάνι Ροντάρι «Ο μαύρος ήλιος» αποτελούν δύο παιγνιώδεις, ευχάριστες και μάλλον ευτράπελες εκδοχές, οι οποίες αναφέρονται στα προαναφερόμενα θέματα. Προβάλλουν την εξοικείωση των παιδιών με το μη συμβατικό και το συνηθισμένο.

Τα παραπάνω κείμενα συναποτελούν το υλικό των δύο θεματικών ενοτήτων που εξετάζονται στο κεφάλαιο αυτό, σε μια προσπάθεια να μη περιοριστεί η υγεία μόνο στο θέμα της ασθένειας ή της κακής ψυχοσωματικής κατάστασης, ούτε ο αθλητισμός στις έννοιες μόνο του συναγωνισμού, της επιβράβευσης και της απλής σωματικής άσκησης. Απώτερος στόχος είναι να αναδειχτεί η υγεία με όσα μπορεί να την εξασφαλίζουν και να την διατηρούν. Ο αθλητισμός, επίσης, επιχειρείται να φανεί και να αναδειχτεί και μέσα από άλλες ιδιότητες, εκτός από τις συμβατικές, σε συνδυασμό μάλιστα με την υγεία.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Η Δόνα Τερηδόνα»

(Μια ιστορία η οποία, πέρα από το ανεξάντλητο χιούμορ της, δημιουργεί ένα ενθαρρυντικό πλαίσιο όχι μόνο για θέματα διατροφής αλλά και για την ψυχολογική προετοιμασία τού παιδιού, ώστε να απομυθοποιήσει το φόβο του οδοντίατρου).

- Η 1η δραστηριότητα είναι δυνατό να λειτουργήσει πολλαπλά. Μπορεί μάλιστα να αξιοποιηθεί και σαν παιχνίδι. Να χωριστεί δηλαδή η τάξη σε ομάδες, οι μαθητές να ζωγραφίσουν την ιστορία (π.χ. σε χαρτί Α4 χωρισμένο σε τέσσερα ή περισσότερα μέρη) και να ανταλλάξουν τις ζωγραφιές για να «γεμίσουν» με λέξεις ή φράσεις τα «συννεφάκια».
- Η 2η δραστηριότητα προσφέρεται για άσκηση της αφήγησης. Προεκτείνοντάς την είναι δυνατόν τα παιδιά να αφηγηθούν το κείμενο από την πλευρά κάποιου ήρωα της ιστορίας (πρωτοπρόσωπη αφήγηση).
- Μια άλλη πρόσφορη δραστηριότητα για το συγκεκριμένο κείμενο είναι και η «αποστολή» επιστολών στη Δόνα Τερηδόνα. Το κείμενο, τέλος, προσφέρεται για δραματοποίηση και παντομίμα.

* * *

«Ο ωραίος Δαρείος»

(Το κείμενο αυτό αναφέρεται με χιουμοριστικό τρόπο αποκλειστικά σε θέματα διατροφής. Γι' αυτό το λόγο, όπως και το προηγούμενο, είναι δυνατόν να «χρησιμοποιηθεί» και σε προγράμματα *Αγωγής Υγείας*).

- Το κείμενο προσφέρεται για άσκηση πρωτοπρόσωπης αφήγησης από την πλευρά τού Δαρείου.
- Δίνεται η δυνατότητα δραματοποίησης.
- Το αφήγημα είναι κατάλληλο για δραστηριότητες επικοινωνιακού τύπου (παρουσία κάποιου διαιτολόγου στην τάξη ή συνέντευξη μαζί του).

* * *

«Ο μαύρος ήλιος»

(Το ποίημα αυτό, γραμμένο με χιούμορ, αμφισβητεί το αλάθητο. Επισημαίνει ότι η υπερβολή και η εμμονή να εξηγούνται από τους μεγάλους με πολύπλοκους τρόπους απλά πράγματα δημιουργεί παρεξηγήσεις, κινδυνολογία και κινδουνοφοβία).

- Η προσέγγιση του ποιήματος μπορεί να αρχίσει με ζωγραφική. Τα παιδιά ζωγραφίζουν διάφορα αντικείμενα. Ο δάσκαλος τους λέει να χρησιμοποιήσουν ασυνήθιστα χρώματα κι ύστερα ρωτάει μερικούς μαθητές για την επιλογή των χρωμάτων αυτών. Ακόμη,

μπορεί να προκληθούν οι μαθητές να περιγράψουν περιστατικά από τη ζωή τους, τα οποία να δείχνουν υπερβολική αντιμετώπιση ή υπερεκτίμηση από τους μεγάλους ενός συμβάντος ή μιας κατάστασης.

- Στην επεξεργασία του ποιήματος μπορούν οι μαθητές να επισημάνουν το στοιχείο τού χιούμορ και της φάρσας.

* * *

«Η Κατερίνα και ο Αόρατος στο σκοτάδι»

(Το κείμενο αφορά την ψυχική υγεία και αναφέρεται στους συνηθισμένους φόβους των παιδιών).

- Ως συνέχεια της 1ης δραστηριότητας και επειδή το κείμενο έχει πολλές εικόνες, μπορούν τα παιδιά να το μετατρέψουν σε κόμικς (βλ. για την πρακτική αυτή και στο κείμενο «Η Δόνα Τερηδόνα»).
- Η 2η δραστηριότητα μπορεί να υλοποιηθεί προφορικά ή εικαστικά (μια σειρά από εικόνες-σταθμούς του ταξιδιού της Κατερίνας).
- Η 3η δραστηριότητα χρειάζεται προσοχή. Ο δάσκαλος πρέπει να αποφύγει ψυχαναλυτικού ύφους επεμβάσεις και να επιμένει στην περιγραφή και στη σύγκριση των φόβων.
- Η 4η δραστηριότητα μπορεί να επεκταθεί και σε άλλες παρεμφερείς (φανταζόμαστε τον Αόρατο, αποφασίζουμε πού θα κάθεται στην τάξη μας κ.λπ.).
- Ο Αόρατος, επίσης, μπορεί να μας αφηγηθεί την ιστορία.

* * *

«Η αιμοδοσία»

(Το αφήγημα αποτελεί έμμεση προτροπή των μαθητών, ώστε να συντρέχουν πρόθυμα στις δύσκολες στιγμές τους συνανθρώπων τους. Ο κίνδυνος της ζωής αποτελεί το εντονότερο ερέθισμα για τη συναισθηματική φόρτιση και τη συνειδητοποίηση του αναγνώστη).

- Δυνατότητα συζήτησης για παρεμφερείς πράξεις αλτρουϊσμού και αλληλοβοήθειας (π.χ. δωρεά οργάνων κ.ά.). Μπορεί, μάλιστα, να χρησιμοποιηθεί και υλικό από τον τύπο ή την τηλεόραση.
- Συνεχίζοντας τα παιδιά τη 2η δραστηριότητα μπορούν να συζητήσουν για περιπτώσεις αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων.

* * *

«Ο πονόδοντος του Γκρινιάρη»

(Στη μικρή αυτή πολυπρόσωπη ιστορία με ήρωες ζώα των οποίων οι ιδιότητες και η συμπεριφορά παραπέμπουν σε αντίστοιχες συνήθειες των ανθρώπων, υπογραμμίζονται οι οδυνηρές συνέπειες της λαιμαργίας).

- > Το διήγημα αυτό μπορεί να διαβαστεί παράλληλα με τη «Δόνα Τερηδόνα» του Ευγ. Τριβιζά και τον «Ωραίο Δαρείο» της Σ. Ζαραμπούκα. Μπορούν να επισημανθούν οι διαφορές ανάμεσα στα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν (φανταστικά ή πραγματικά, ανθρώπους ή ζώα), στο χειρισμό του θέματος (απρόβλεπτη ή αναμενόμενη πλοκή) και στο ύφος (ρεαλιστικό ή φανταστικό με στοιχεία παραμυθιού).

* * *

«Ένας αλλιώτικος ποδοσφαιρικός αγώνας»

(Το απόσπασμα δείχνει τη δυνατότητα που έχει ένα ομαδικό άθλημα, αφενός να γεφυρώνει ηλικίες, και αφετέρου να διαπαιδαγωγεί έμμεσα και να αναπτύσσει δυνατότητες επικοινωνίας και συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας. Είναι από τις ελάχιστες φορές στην παιδική λογοτεχνία που σκιαγραφείται η εικόνα ενός ιερέα οικείου, απλού, με ανθρώπινες αδυναμίες, όμως τόσο κοντά στον κόσμο και στα παιδιά).

- > Ως συνέχεια της 1ης δραστηριότητας είναι δυνατόν τα παιδιά να περιγράψουν κάποιον αγώνα μεταξύ ομάδων του σχολείου τους και να τον μαγνητοφωνήσουν. Οι ομάδες μπορούν να αποτελούνται από αγόρια και κορίτσια.

* * *

«Σπύρος Λούης»

(Αναβίωση του αγώνα του Σπύρου Λούη στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896. Έμφαση δίνεται τόσο στα συναισθήματα του μαραθνοδρόμου όσο και σ' αυτά των θεατών).

- > Με αφορμή τις δραστηριότητες 2 και 3 μπορεί να γίνει συζήτηση για τη συναισθηματική εμπλοκή τόσο των αθλητών όσο και των θεατών στους Ολυμπιακούς Αγώνες αλλά και σε άλλους αθλητικούς αγώνες. Μπορούν να σχολιαστούν συνεντεύξεις αθλητών, δημοσιευμένες στον ημερήσιο και αθλητικό τύπο.
- > Είναι δυνατή η συλλογή στοιχείων (ανεκδότων, φωτογραφιών κ.ά.) για το Σπύρο Λούη.
- > Ως συνέχεια της 4ης δραστηριότητας μπορεί να γίνει συζήτηση όχι μόνο για τα θετικά αλλά και για τα αρνητικά φαινόμενα του πρωταθλητισμού (ντόπιγκ, καταναλωτική διαφήμιση, εμπορευματοποίηση κ.λπ.).
- > Να μάθουν τα παιδιά να τραγουδούν τον «Ολυμπιακό ύμνο» του Κ. Παλαμά.
- > Γενικά, οι Ολυμπιακοί Αγώνες μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για διαθεματικού τύπου δραστηριότητες.

* * *

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Ο ωραίος Δαρείος»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Τα παιδιά μιας Γ΄ τάξης, στο πλαίσιο ενός προγράμματος *Αγωγής Υγείας*, μίλησαν για τις διατροφικές τους συνήθειες. Μια ομάδα είχε αναλάβει να συνθέσει τον πίνακα της κακής διατροφής... και τον πίνακα της καλής διατροφής... Η δασκάλα την ώρα του *Ανθολογίου* κάλεσε τα παιδιά να γνωρίσουν έναν ήρωα ο οποίος θα τους βοηθούσε, όπως είπε, να συντάξουν καλύτερα το διαιτολόγιο της τάξης. Αυτά γεμάτα περιέργεια διάβασαν το κείμενο του *Ανθολογίου*. Σύγκριναν τη δική τους διατροφή με εκείνη του Δαρείου. Η ατμόσφαιρα ήταν ευχάριστη και τα παιδιά ζήτησαν να δραματοποιήσουν το κείμενο. Προηγουμένως και ως άσκηση μετέτρεψαν σε διάλογο αρκετά αφηγηματικά σημεία του κειμένου. Επίσης, ζήτησαν από τη δασκάλα τους να φέρει στην τάξη έναν άνθρωπο που να μοιάζει στον κ. Τίτο (έναν διατροφολόγο δηλαδή), για να συζητήσουν μαζί του. Τέλος, οι μαθητές δημιούργησαν μικρά κείμενα με συμβουλές του Δαρείου και του κ. Τίτου για τη διατροφή τους.

β. Άλλες προσεγγίσεις

Σε μια Δ΄ τάξη αφορμή έδωσε μια έρευνα του υπουργείου Υγείας, που αναφερόταν στις διατροφικές συνήθειες των μαθητών του Δημοτικού σχολείου. Στη συνέχεια, ακολούθηθηκε η ίδια διαδικασία (βλ. αριστερή στήλη) με την Γ΄ τάξη.

Τα παιδιά της ίδιας τάξης αφηγήθηκαν το κείμενο από την πλευρά και των δύο ηρώων (πρωτοπρόσωπη αφήγηση). Τέλος, αφού δραματοποίησαν το κείμενο, το μετέτρεψαν σε κόμικς.

«Να φτιάξω έναν κόσμο που τίποτα δε θα του λείπει»

(κείμενα για την κοινωνία)

1. Γενικά

Το σύνολο των κειμένων που συγκεντρώνονται εδώ προσεγγίζει τις διαφορετικές όψεις που συγκροτούν την οργάνωση της συλλογικής ζωής σε πολιτικό, ηθικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, και περιγράφουν τις σχέσεις των ατόμων με άλλα άτομα ή ομάδες ατόμων επίσης, θεσμούς, συμπεριφορές και διαφορετικές πολιτισμικές πραγματικότητες.

Πιο συγκεκριμένα, στην ενότητα αυτή περιλαμβάνονται ποιητικά και πεζά κείμενα που αντιπαραβάλλουν την ανέμελη και ειρηνική ζωή στη φύση με τις συγκρούσεις και τις ανατροπές της κοινωνικής ζωής (Οδ. Ελύτης, «Ο γλάρος») που αναφέρονται στην ελπιδοφόρα προοπτική της κοινωνικής αλληλεγγύης και της αλληλοϋποστήριξης, οι οποίες ζωντανεύουν όνειρα και επιθυμίες (Γ.-Μ. Μαρίνος, «Το τραγούδι του κλόουν») που αναζητούν τα κοινά σημεία τα οποία μπορούν να φέρουν σε επαφή διαφορετικούς πολιτισμούς μέσα στο πλαίσιο της ρεαλιστικής εξιστόρησης (Λ. Ψαραύτη, «Το περιβόλι του Σαμίχ») ή της παραμυθικής αφήγησης (Φ. Φραγκούλη, «Παππούς και εγγονή») και οραματίζονται την κυριαρχία του πολύχρωμου, ειρηνικού κόσμου των παιδιών πάνω σ' εκείνον των ενηλίκων (Ν. Χικμέτ, «Ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά»).

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Ο γλάρος»

(Μέσα από την περιγραφή της ζωής του γλάρου και τη σύγκρισή της με τη ζωή του ανθρώπου αναδεικνύονται τα κυριότερα στοιχεία και οι αντιθέσεις της σύγχρονης κοινωνίας).

- Η 2η δραστηριότητα δίνει αφορμή να γίνει συζήτηση για τις διαφορές ανάμεσα στο φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Μπορούν τα παιδιά να αναζητήσουν στοιχεία από βιβλία ή φωτογραφίες σε εφημερίδες και περιοδικά.
- Δυνατότητα ακρόασης του ποιήματος που σημειώνουμε ότι έχει μελοποιηθεί από τον Μιχάλη Τρανουδάκη και βρίσκεται στο δίσκο *Η ποδηλάτισσα* (Λύρα, 3324, 1979).
- Τα παιδιά μπορούν να ακούσουν και άλλα ποιήματα ή στίχους από ποιήματα του Οδ. Ελύτη, τα οποία να σχετίζονται με τη φύση, από τις συλλογές *Τα ρω του έρωτα* (1972), *Ήλιος ο πρώτος* (1943) και *Ο ήλιος ο ηλιότορας* (1971). Π.χ.: «Τόσο πολύ τη μέθυσε ο χυμός του ήλιου / Που έγειρε το κεφάλι της και δέχτηκε να γίνει / Σιγά σιγά η μικρή Πορτοκαλένια...» («Παραλλαγή πάνω σε μιαν αχτίδα», *Ήλιος ο πρώτος*). «Ο ήλιος ο ηλιότορας / ο πετροπαιχνιδιάτορας / από την άκρη των ακρώ / κατηφοράει στο Ταίναρο / Φωτιά 'ναι το πηγούνι του / χρυσάφι το πιρούνι του» (*Ο ήλιος ο ηλιότορας*).

* * *

«Το περιβόλι του Σαμίχ»

(Στο κείμενο αυτό περιγράφεται, στο πλαίσιο των συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, η δυνατότητα της ανάπτυξης φιλίας ανάμεσα σε πρόσωπα που ανήκουν σε διαφορετικά φυλετικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα).

- Ως προέκταση της 2ης δραστηριότητας θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα: «Αν η Ρασμίγια και η Βαγγελίτσα μπορούσαν να ακούσουν μαζί μουσική, ποιο μουσικό κομμάτι θα διάλεγαν άραγε;»
- Τα παιδιά μπορούν να φανταστούν τη συνέχεια της ιστορίας.

* * *

«Το τραγούδι του κλόουν»

(Οι στίχοι του ποιήματος αποκαλύπτουν αξίες και αρχές, όπως αγάπη, καλοσύνη, αλληλοβοήθεια, που τις αναδεικνύει ο κλόουν και είναι απαραίτητες στην εποχή μας).

- Με αφορμή τον τίτλο μπορεί να γίνει συζήτηση για το συμβολισμό του κλόουν.
- Η 4η δραστηριότητα μπορεί να συντελέσει στη δημιουργία διαλόγου για ζητήματα της σύγχρονης κοινωνίας (ρατσισμός, κοινωνικός αποκλεισμός, ανισότητα, αποδοχή της ετερότητας κ.λπ.).

* * *

«Παππούς και εγγονή»

(Πρόκειται για ένα διαπολιτισμικό κείμενο το οποίο στηρίζεται στη βαθιά σχέση αγάπης ενός παππού και της εγγονής του).

- Σημειώνεται ότι καίρια σημεία του κειμένου, που αναδεικνύουν τη διαπολιτισμική του διάσταση είναι: η λέξη «Χαιρετίσματα» του παππού, καθώς και η πλασματική ιστορία του ταξιδιού της παντόφλας.
- Με αφορμή την 1η και 2η δραστηριότητα το συγκεκριμένο απόσπασμα μπορεί να συνδεθεί και με άλλα κείμενα διαπολιτισμικού περιεχομένου (π.χ. «Ο Τζοβάνι» της Λιλίας Νάκου κ.λπ.).
- Για την προσέγγιση του κειμένου μπορούν να χρησιμοποιηθούν ένας χάρτης της Ελλάδας και ένας της Τουρκίας.
- Το κείμενο προσφέρεται για δραστηριότητες, όπως δραματοποίηση, ζωγραφική, ζωγραφική σε κόμικς. Ιδιαίτερα το ταξίδι της παντόφλας... εμπνέει παιγνιώδεις μορφές άσκησης και δημιουργίας (π.χ. αποστολή σημειωμάτων και μηνυμάτων κ.λπ.).

* * *

«Ας δώσουμε τον κόσμο στα παιδιά»

(Το ποίημα με έμμεσο τρόπο προβάλλει τη δυναμική της παιδικής ηλικίας, η οποία μπορεί να «σώσει» εκείνους που υποφέρουν, διδάσκοντας σε όλο τον κόσμο τη φιλία, την αγάπη και την ειρήνη).

- Κατά την υλοποίηση της 2ης δραστηριότητας ο δάσκαλος χρειάζεται να έχει υπόψη του ότι κάθε «ερμηνεία» των φράσεων από τους μαθητές είναι αποδεκτή και ότι δεν αποδίδεται ένα μόνο νόημα.
- Επίσης, είναι δυνατόν το συγκεκριμένο ποίημα να συσχετιστεί και με το ποίημα του Γ.-Μ. Μαρίνου «Το τραγούδι του κλόουν» (συσχέτιση κλόουν-παιδιών).
- Για την 4η δραστηριότητα είναι πιθανό οι μαθητές να χρειαστούν τη βοήθεια ή την καθοδήγηση του δασκάλου, ιδιαίτερα στη διαδικασία της μεταγραφής του ποιήματος. Οι μαθητές «μιμούνται» δημιουργικά το ποίημα, δεν το «αντιγράφουν».

* * *

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Το τραγούδι του κλόουν»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Σε μια Γ' τάξη η προσέγγιση του ποιήματος έγινε ως εξής: α) Η δασκάλα έδειξε στους μαθητές εικόνες με παιδιά του Τρίτου Κόσμου να ζητάνε ελεημοσύνη, παιδιά των φαναριών, παιδιά ρακένδυτα κ.ά. β) Ακολούθησε συζήτηση. Οι μαθητές αναφέρθηκαν και στην εμπειρία τους. γ) Ύστερα έδειξε την εικόνα ενός λυπημένου κλόουν και τα ρώτησε τι άραγε να σκέφτεται αυτός. Στη συνέχεια, τι θα μπορούσε να δώσει σ' αυτούς τους ανθρώπους ο κλόουν. Οι απαντήσεις που έδωσαν πλησίαζαν κατά πολύ το ποίημα. δ) Έπειτα η δασκάλα παρακάλεσε να ανοίξουν το Ανθολόγιο στη σελίδα που υπάρχει το συγκεκριμένο ποίημα. Μόλις το διάβασαν τα παιδιά διαπίστωσαν ότι ήδη τους ήταν αρκετά οικείο. ε) Έτσι, άρκεστηκαν στο να κάνουν συγκρίσεις των δικών τους απαντήσεων και των στίχων του ποιήματος. στ) Τέλος, η δασκάλα κάλεσε τους μαθητές να γράψουν ένα κείμενο για το τι θα μπορούσαν να κάνουν για να αλλάξει ο κόσμος (4η δραστηριότητα).

β. Άλλες προσεγγίσεις

Σε μια Δ' τάξη η προσέγγιση έγινε ως εξής: Ο δάσκαλος, μετά από τη διανομή φωτοτυπημένων εικόνων (βλ. δίπλα = α), και τη σχετική συζήτηση (= β), κάλεσε τα παιδιά, ανά δύο, να γράψουν κάτω από κάθε εικόνα τι θα έκαναν τα ίδια για να αντιστρέψουν αυτά που διέκριναν (= γ). Στη συνέχεια, τους διάβασε το ποίημα (= δ). Τα παιδιά διαπίστωσαν ότι ήδη το είχαν κατά πολύ πλησιάσει. Τώρα όμως, συντροφιά με τον κλόουν, αποφάσισαν να γράψουν γράμματα για να βοηθήσουν τα παιδιά και τους ανθρώπους που υποφέρουν (= ε). Τέλος, ο διδάσκων κάλεσε τα παιδιά να επιλέξουν από τα κείμενά τους μια φράση. Έτσι, δημιούργησαν το «ποίημα» όλης της τάξης (= στ). Σε μια άλλη Δ' τάξη η προσέγγιση έγινε ως εξής: α) Η δασκάλα έδειξε στα παιδιά δύο αποκαλυπτικές εικόνες από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου. β) Συζήτησαν για την κατάσταση γενικά στον κόσμο, και ειδικότερα των παιδιών. Οι μαθητές αναφέρθηκαν σε προσωπικές εμπειρίες τους. γ) Η δασκάλα διάβασε το ποίημα από το Ανθολόγιο. δ) Ακολούθως, κάλεσε τα παιδιά να σημειώσουν, ανά δύο, σε ένα χαρτί τι θα ήθελαν να συζητήσουν. ε) Έπειτα, τους διάβασε άλλα παρεμφερή ποιήματα και τους έδωσε σκόρπιους στίχους, ώστε να επιλέξουν λέξεις, φράσεις ή και στίχους, και να γράψουν δικά τους ποιήματα.*

* Και στις τρεις περιπτώσεις η προσέγγιση συνοδευόταν από μουσική των Βιβάλντι (*Οι τέσσερις εποχές*), Μπετόβεν (*Η ωδή της χαράς*) και Τσαϊκόφσκι (*Κοντσέρτο αρ. 5 για πιάνο και ορχήστρα*).

«Με προορισμό την επόμενη χιλιετία...»

(κείμενα για την τεχνολογία και την επιστημονική φαντασία)

1. Γενικά

Η θεματική αυτή ενότητα θα μπορούσε να θεωρηθεί συνέχεια εκείνης που αφορά την οικολογία και τη φύση. Περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα τα οποία αναφέρονται στα τεχνολογικά επιτεύγματα του ανθρώπου και απηχούν την προαιώνια ανάγκη του για την υπέρβαση του απτού και των ορίων της καθημερινότητας. Παράλληλα, θίγουν και τις συνέπειες των επιτευγμάτων της αλλαγής αυτής στην ποιότητα της ανθρώπινης ζωής, στη φύση και στα στοιχεία της.

Σε κάποια από τα κείμενα που ανθολογούνται, όπως αυτό του Ι. Βερν («Περίπατος στο βυθό της θάλασσας»), που θεωρείται κλασικό, ή αυτό του Ντιντιέ Λεβύ («Αντζελμαν»), που είναι νεότερο, αποτυπώνεται ο πόθος του ανθρώπου να τοποθετήσει τον εαυτό του σε έναν μελλοντικό κόσμο, όπου η προηγμένη τεχνολογία θα έχει κυρίαρχη θέση, χωρίς όμως να απεμπολεί ή να καταργεί την ανθρωπιστική καλλιέργεια. Ο ίδιος ανθρώπινος πόθος ανιχνεύεται και στο κείμενο της Κίρας Σίνου («Συνάντηση στο διάστημα»), όπου όμως περιγράφονται και οι αρνητικές επιπτώσεις των τεχνολογικών επιτευγμάτων. Οι συνέπειες αυτές προβάλλονται και στο χιουμοριστικό κείμενο του Ρόαλντ Νταλ («Η τρεχάλα»), στο οποίο θίγεται το οικολογικό πρόβλημα ως αποτέλεσμα της μανίας του ανθρώπου να κυριαρχήσει με τη βοήθεια της τεχνολογίας πάνω στα άλλα στοιχεία της φύσης.

Οι δραστηριότητες που συνοδεύουν τα κείμενα –κατανόησης, επικοινωνιακού τύπου ή βιωματικές– έχουν ως κύριο στόχο τη συνειδητοποίηση του βαθύτερου νοήματος της τεχνολογικής εξέλιξης, δηλαδή όχι μόνο ως αναγκαιότητας για την καλύτερευση των συνθηκών της ζωής του ανθρώπου και ως έκφρασης της δημιουργικής φαντασίας του αλλά και σε σχέση με τις συνέπειές της πάνω στη ζωή των έμβιων όντων και στις λειτουργίες της φύσης.

2. Δραστηριότητες και πρόσθετες πληροφορίες

«Η τρεχάλα»

(Είναι μια χιουμοριστική ιστορία που αναφέρεται, με αφορμή το κυνήγι των ζώων, στην καταστροφή και στην αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος. Σε μια τέτοια ερμηνεία συμβάλλουν και τα σκίτσα του κειμένου).

- Διευρύνοντας τη 2η δραστηριότητα μπορεί τα παιδιά να ζωγραφίσουν ή να δραματοποιήσουν τις διαφορετικές εκδοχές για την τύχη των αλεπούδων.
- Η 3η δραστηριότητα αναφέρεται στην αλλαγή της οπτικής γωνίας. Με την πρωτοπρόσωπη διήγηση ο αφηγητής (εν προκειμένω ο καθένας από τους τρεις κτηματίες) είναι δυνατόν να προσθέσει περισσότερα στοιχεία (π.χ. για να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά του) από αυτά που αναφέρονται στο κείμενο. Ο διδάσκων ενθαρρύνει αυτές τις «δυνατότητες» που διαθέτει η πρωτοπρόσωπη αφήγηση.
- Η 4η δραστηριότητα, όπου ο λόγος του κειμένου ακολουθείται από το «λόγο» της εικόνας, παρ' όλο που δεν είναι συνηθισμένη, είναι όμως πολύ σημαντική και ευχάριστη για τα παιδιά. Μπορεί να προτείνεται ως δραστηριότητα και σε άλλα κείμενα με δράση.

* * *

«Περίπατος στο βυθό της θάλασσας»

(Ο Ιούλιος Βερν με τα βιβλία επιστημονικής φαντασίας του αποτελεί προδρομικό εκπρόσωπο του τεχνολογικού πνεύματος της εποχής του και προάγγελο των επόμενων επιτυχιών του ανθρώπου. Στο κείμενο περιγράφεται η εικόνα του βυθού με ανάγλυφο τρόπο, όπως τον φαντάστηκε τότε ο συγγραφέας).

- Μπορεί να δοθεί η δυνατότητα στους μαθητές, μέσα από την ανάγνωση παράλληλων κειμένων σύγχρονης επιστημονικής φαντασίας, να καλλιεργήσουν τη φαντασία τους, γράφοντας για θαυμαστά ταξίδια και νέες κατασκευές.
- Να γίνει αναφορά στα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος μετά τις μεγάλες τεχνολογικές ανακαλύψεις του.
- Βιβλία επιστημονικής φαντασίας έχουν γράψει ο Ισαάκ Ασίμωφ, ο Άρθουρ Κλαρκ (*Νησιά στον ουρανό*, εκδ. Πατάκη), ο Ουμπέρτο Έκο (*Οι τρεις αστροναύτες*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα) και από τους Έλληνες, ο Μάνος Κοντολέων (*Ο Εέ από τ' άστρα*, εκδ. Καστανιώτη), η Σοφία Ζαραμπούκα (*Ο Αστρογάτος*, εκδ. Πατάκη), η Λένα Διβάνη (*Η κόκκινη Λένα και ο παπαγάλος από τον Άρη*, εκδ. Μελάni), η Λίτσα Ψαραύτη (*Με την Ανδρομέδα στο Γαλάζιο πλανήτη*, εκδ. Εστία), η Βούλα Μάστορη (*Ο καλεσμένος*, εκδ. Ψυχογιός), Η Νίτσα Τζώρτζογλου (*Εδώ Σελήνη*, εκδ. Κέδρος), ο Χάρης Σακελλαρίου (*Τρία παιδιά χαμένα στο διάστημα*), η Άννα Σαφιλίου (*Το μουσικό του Σίμου*) κ.ά.

* * *

«Άντζελμαν»

(Στο κείμενο αυτό, στο οποίο περιγράφεται η μετάπτωση ενός λαϊκού «ήρωα» σε καθημερινό άνθρωπο, δίνεται έμφαση στη φιλία και στην ανάγκη για επικοινωνία που αισθάνονται ένα παιδί και ένα ανθρωπόμορφο ρομπότ).

- Προεκτείνοντας την 3η δραστηριότητα τα παιδιά μπορούν να αποδώσουν και εικαστικά την πιθανή επιστροφή του Άντζελμαν.
- Μπορεί να γίνει συζήτηση για τους αγαπημένους σούπερ ήρωες των παιδιών.

* * *

«Συνάντηση στο διάστημα»

(Το κείμενο, μέσα από τη συνάντηση δύο πολιτισμών, αναφέρεται στη συνεργασία, την αλληλοκατανόηση και τη θετική χρήση της τεχνολογίας).

- Κατά την προσέγγισή του μπορεί να επιδειχτούν βιβλία και αποκόμματα από εφημερίδες και περιοδικά με φωτογραφίες για την τεχνολογική εξέλιξη και την προσπάθεια του ανθρώπου να γνωρίσει το διάστημα.
- Βλ. τα προτεινόμενα βιβλία επιστημονικής φαντασίας στο κείμενο του Ιουλίου Βερν «Περίπατος στο βυθό της θάλασσας», που προηγείται στο Ανθολόγιο.

* * *

3. Καταγραφή μιας διδασκαλίας

«Άντζελμαν»

Παρουσίαση και επεξεργασία κειμένου:

α. Προσέγγιση σε μια τάξη

Σε μια Δ΄ τάξη ο δάσκαλος συνεννοήθηκε με τους μαθητές να παρακολουθήσουν όλοι μαζί στην τηλεόραση μια ταινία που πρωταγωνιστούσε ο Σούπερμαν. Έπειτα συζήτησαν στην τάξη γι' αυτήν. Ο δάσκαλος πρότεινε στα παιδιά να διαβάσουν από το *Ανθολόγιο* για έναν ήρωα που μοιάζει με τον Σούπερμαν. Αφού τα παιδιά γνώρισαν τον Άντζελμαν, συζήτησαν γι' αυτόν και για τους άλλους δύο ήρωες του κειμένου, τον Άλφι και τον Αρνό. Έμειναν περισσότερο στα συναισθήματα των τριών πρωταγωνιστών, τα οποία αποτυπώνονται στην ιστορία. Διέκριναν, μάλιστα, στον Άντζελμαν ένα ανθρωπινότερο πρόσωπο σε σύγκριση με τον Σούπερμαν. Μίλησαν για το χιούμορ αλλά και για την ευαισθησία που υπάρχει στο κείμενο. Με επίκεντρο τον Άλφι στάθηκαν στην τεχνολογία και στην εξέλιξή της, που πολλές φορές απομακρύνεται από τον άνθρωπο και από τα ευγενικά συναισθήματα που τον χαροποιούν και τον κάνουν ευτυχισμένο. Ακολούθως συζήτησαν για τη φιλία που σύναψαν ο Άλφι και ο Αρνό (2η δραστηριότητα) και έκαναν τις απαραίτητες προεκτάσεις στην καθημερινότητα του σχολείου και της οικογένειας. Τέλος, τα παιδιά αφηγήθηκαν το κείμενο σε τρίτο πρόσωπο και από την πλευρά του Άντζελμαν, και ζήτησαν να το μετατρέψουν σε κόμικς επινοώντας ως τέλος την επιστροφή του Άντζελμαν (3η δραστηριότητα).

β. Άλλες προσεγγίσεις

Ο δάσκαλος μιας Γ΄ τάξης ζήτησε από τα παιδιά να φέρουν περιοδικά που συνήθως διαβάζουν. Εκείνα έφεραν εικονογραφημένα περιοδικά (Μίκυ Μάους, Πόκεμον, Σούπερμαν, κ.α.). Συζήτησαν για τους ήρωές τους. Μίλησαν πιο πολύ για τον Σούπερμαν, αφού τα περισσότερα είχαν δει κάποια ταινία που πρωταγωνιστούσε. Έπειτα, ο δάσκαλος τους διάβασε το κείμενο του *Ανθολογίου*. Τα παιδιά ενθουσιάστηκαν. Είπαν, μάλιστα, ότι τους άρεσε πολύ ο Άντζελμαν κι ακόμη περισσότερο το ρομπότ, ο Άλφι. Μίλησαν γι' αυτούς, και ιδιαίτερα για τη φιλία που έδεσε τον Άλφι με τον Αρνό. Μάλιστα, έβαλαν και τον εαυτό τους στη θέση τού Αρνό. Στη συνέχεια, ορισμένα από τα παιδιά δραματοποίησαν το κείμενο και άλλα έγραψαν μια μικρή ιστορία με την απαραίτητη επιστροφή του Άντζελμαν (3η δραστηριότητα).

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΟΡΩΝ

Αιτιολογικοί μύθοι

Οι αιτιολογικοί μύθοι είναι αυτοσχέδιες ιστορίες οι οποίες εξηγούν φυσικά φαινόμενα ή ιδιομορφίες, κυρίως ζώων, με χιουμοριστικό τρόπο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ρεαλιστική ή η επιστημονική εξήγησή τους. Για παράδειγμα, αιτιολογικούς μύθους έχει γράψει ο Ράντγιαρντ Κίπλιγκ (*Απίθανες ιστορίες*, εκδ. Καστανιώτη). Ο συγγραφέας αναπλάθει αιτιολογικά ιστορίες με χιούμορ και φαντασία (π.χ. για το πώς απέκτησαν ορισμένα χαρακτηριστικά ή ορισμένες συμπεριφορές κάποια ζώα ή πώς επινοήθηκαν πράγματα χρήσιμα για τον άνθρωπο).

Αντικειμενοθέατρο

Στο αντικειμενοθέατρο (είδος κουκλοθέατρου) τα αντικείμενα-ήρωες αντικαθιστούν τις κούκλες-ήρωες. Μπορούν τα παιδιά να φέρουν παλιά αντικείμενα (κονσερβοκούτια, παλιά παιχνίδια κ.ά.), να τους δώσουν μορφή και ρόλους και να παίξουν. (Σε μια τέτοια δραστηριότητα μπορούν να βοηθήσουν και οι εκπαιδευτικοί ειδικότητων). Τη συγκεκριμένη δραστηριότητα μπορούν να την εμπυχώσουν και τα βιβλία της Ευγενίας Φακίνου, Ντενεκεδούπολη και Ξύπνα Ντενεκεδούπολη, εκδ. Καστανιώτη.

Αφήγηση

Προφορική ή γραπτή παρουσίαση πραγματικών ή μυθιστορηματικών γεγονότων. Η αφηγηματική πράξη προϋποθέτει τον αφηγητή (πομπό), τον ακροατή (δέκτη) και το αφηγηματικό υλικό (θέμα). Στο λογοτεχνικό κείμενο ο αφηγητής είναι ένα πλασματικό πρόσωπο που υπάρχει μόνο μέσα στο πλαίσιο του κειμένου, και ο συγγραφέας ένα πραγματικό πρόσωπο που υπάρχει έξω από το κείμενο. Στην περίπτωση της αυτοβιογραφίας τα δύο πρόσωπα θεωρείται ότι ταυτίζονται. Με το θέμα της ταυτότητας του αφηγητή συνδέεται η οπτική γωνία που διακρίνεται σε εσωτερική (ο αφηγητής είναι ο βασικός ήρωας ή ένα δευτερεύον πρόσωπο) ή εξωτερική (αφήγηση σε τρίτο πρόσωπο από το συγγραφέα ή από άλλο πρόσωπο που συμμετέχει στην ιστορία). Το αφηγηματικό υλικό μπορεί να παρουσιαστεί με δύο τρόπους: με αφήγηση, όταν ο συγγραφέας/αφηγητής αφηγείται ο ίδιος τα γεγονότα και μεταδίδει με πλάγιο λόγο τα λεγόμενα των ηρώων του, ή με διάλογο, όταν δίνει το λόγο στους ήρωές του. Βασικό στοιχείο της αφήγησης είναι ο χρόνος. Διακρίνεται σε εξωτερικό/εξωκειμενικό (χρόνος του πομπού, χρόνος του δέκτη, χρόνος των γεγονότων) και σε εσωτερικό/εσωκειμενικό (χρόνος της ιστορίας, χρόνος της αφήγησης). Η διεύθυνση της φωνής κατά την αφηγηματική πράξη αποτελεί ένδειξη των σχέσεων ανάμεσα στον αφηγητή και στους ακροατές του, και συνιστά αυτό που ονομάζουμε στη λογοτεχνία ύφος. Στην ανάλυση δηλαδή ενός λογοτεχνικού κειμένου μπορούμε να προσ-

διορίσουμε την ταυτότητα του αποδέκτη της αφήγησης από την ειδική διεύθυνση της φωνής του αφηγητή. Για περισσότερα, όσον αφορά την αφήγηση και τις τεχνικές της, βλ. Γ. Παγανός, *Η νεοελληνική πεζογραφία. Θεωρία και πράξη*, τ. Α', Κώδικας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 40-46, και Κουλουμπή-Παπαετροπούλου (επιμ.), *Η τέχνη της αφήγησης*, Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997).

Δημοτικό τραγούδι

Το δημοτικό τραγούδι έχει ξεχωριστή θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία. Συνδέεται αρχικά με τα «ακριτικά τραγούδια» (10ος αι.) αλλά οι ρίζες του μάλλον είναι παλαιότερες. Ζει όμως ακόμα και σήμερα και τραγουδιέται σε πολλές περιστάσεις της κοινωνικής ζωής (γάμους, πανηγύρια κ.ά.). Τη δημιουργική του άνθηση τη γνώρισε με το «κλέφτικο τραγούδι», το 18ο αι., στις παραμονές της Επανάστασης του 1821. Η λαογραφία διέκρινε δύο μεγάλες κατηγορίες δημοτικού τραγουδιού: Τα «κυρίως άσματα» και τα «διηγηματικά» (ballades). Στα πρώτα ανήκουν εκείνα που αναφέρονται σε σημαντικά περιστατικά της ζωής του ανθρώπου, τον έρωτα και το γάμο, το θάνατο, την ξενιτιά, ακόμη, τα δίστιχα, όπως τα λιανοτράγουδα και οι μαντινάδες. Στη δεύτερη κατηγορία, στα διηγηματικά, ανήκουν οι «παραλογές» (π.χ. «Του γιοφυριού της Άρτας», «Του νεκρού αδερφού», «της Λιογέννητης»). Ο πιο συνηθισμένος στίχος του δημοτικού τραγουδιού είναι ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος. Ομοιοκαταληξία δεν υπάρχει στο δημοτικό τραγούδι παρά μόνο σε εξαιρέσεις.

Στο δημοτικό τραγούδι υπάρχουν χαρακτηριστικοί εκφραστικοί τρόποι, όπως η αρχή της ισομετρίας, δηλαδή κάθε νοηματική ενότητα ανταποκρίνεται απόλυτα σε μια μορφική ενότητα. Στο δεκαπεντασύλλαβο η αρχή της ισομετρίας καθορίζει τη σχέση ανάμεσα στα δύο ημιστίχια.

Για περισσότερα βλ. «Το δημοτικό τραγούδι», στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Λίνου Πολίτη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1980, 3η έκδ., σ. 101-119. Βλ., ακόμη, Στίλπων Κυριακίδης, *Το δημοτικό τραγούδι. Συναγωγή μελετών*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1978, Νεοελληνικά μελετήματα, αρ. 3.

Θεατρικό παιχνίδι

Πρόκειται για δραστηριότητα η οποία στηρίζεται στην αυθόρμητη και ελεύθερη έκφραση του παιδιού και στην ανάγκη του να αναπαραστήσει και να συμβολίσει τη γύρω του πραγματικότητα. Το θεατρικό παιχνίδι κινείται από την ελεύθερη έκφραση, συντονισμένη σε τέσσερα επίπεδα: το ψυχοκινητικό, το επικοινωνιακό, το παιδαγωγικό και το αισθητικό-εκφραστικό. Οι τεχνικές που χρησιμοποιεί είναι η σωματική έκφραση, ο αυτοσχεδιασμός, η εκμετάλλευση του τυχαίου, η αξιοποίηση κωμικών στοιχείων, η μάσκα (η επίδρασή της στην έκφραση του παιδιού), οπτικοακουστικά ερεθίσματα, παιχνίδια με το φως και τη σκιά. Διεξάγεται σε τέσσερις φάσεις:

- α. Στο στάδιο της απελευθέρωσης: τα παιδιά με διάφορους τρόπους εξοικειώνονται, επικοινωνούν μεταξύ τους και με τον εμψυχωτή τους αποδεσμεύονται από συστολές.
- β. Στο στάδιο της αναπαραγωγής: τα παιδιά παράγουν τα θέματα που συγκλίνουν σε ένα κυρίαρχο. Δημιουργούνται ομάδες ρόλων. Διαλέγουν ρόλους, επικοινωνούν με διάφορους τρόπους (μεταμφίεση, διαμόρφωση χώρου κ.λπ.). Ο εμψυχωτής δεν κατευθύνει, αλλά συντονίζει. Προσπαθεί να δημιουργήσει την αίσθηση του ρόλου παρά να τους διδάξει τον τρόπο που θα παίξουν.
- γ. Στο στάδιο της εκτέλεσης ενός σκηνηκού αυτοσχεδιασμού: τα παιδιά δημιουργούν, φτάνουν μέσω των εργαλείων έκφρασης του σώματος και της κίνησης, λόγου και εικόνας σε μια σύνθεση. Παρουσιάζουν τα θέματα που ανακάλυψαν.
- δ. Στο στάδιο της επεξεργασίας: σε πολλαπλά επίπεδα γίνεται συζήτηση, ανάλυση, κριτική, εικαστική δημιουργία, συγγραφή κειμένου κ.λπ. Με τα καινούρια στοιχεία μπορεί να προκύψει η επιθυμία για κάποιο άλλο θεατρικό παιχνίδι. Βλ. Α. Κουρετζής, «Το θεατρικό παιχνίδι», στο βιβλίο *Το παιδικό θέαμα* (εισηγήσεις στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο *Επιθεώρησης Παιδικής Λογοτεχνίας – Δήμου Καρδίτσας*, 1988), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1989, σσ. 79-85.

Νανουρίσματα

Τα νανουρίσματα είναι αυθόρμητα και αυτοσχέδια τραγούδια που τα τραγουδούν οι μεγάλοι (συνήθως η μητέρα) για να κοιμίσουν τα μικρά παιδιά τους. Ξεκινούν με μια επίκληση του ύπνου και περιέχουν ορισμένα βασικά μοτίβα που εκφράζουν την αγάπη, το φόβο και τις προσδοκίες των γονιών. Συνήθως είναι γραμμένα σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο και περιλαμβάνουν λέξεις ή ήχους που επαναλαμβάνονται στο τέλος κάθε στίχου ή δίστιχου.

Περιγραφή

Είναι ένας από τους αφηγηματικούς τρόπους που επιχειρεί την «αναπαράσταση προσώπων, τόπων και αντικειμένων εκ μέρους του αφηγητή σε γ' πρόσωπο. [...] Χαρακτηριστικό της είναι η στατικότητα, η αχρονικότητα, η διακοπή της χρονικής διαδοχής/εξέλιξης της αφηγηματικής πράξης». (Βλ. Γ. Βελουδής, *Γραμματολογία-Θεωρία λογοτεχνίας*, Δωδώνη, Αθήνα 1994, σ. 147). Η περιγραφή ανήκει στα στατικά στοιχεία ενός κειμένου και μας δίνει πληροφορίες σχετικά με το «είναι» των πραγμάτων, ενώ η αφήγηση ανήκει στα δυναμικά κειμενικά στοιχεία και ασχολείται με το «γίγνεσθαι» των πραγμάτων. Η διάκριση ανάμεσα στην περιγραφή και στην αφήγηση δεν είναι απόλυτη, αφού συνδέονται στενά και μπορούν να συνυπάρχουν στο ίδιο κείμενο.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελοπούλου Βίτω και Βασιλαράκης Ι.Ν. (επιμ.), *Φιλαναγνωσία και Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1994, εκδ. Δελφίνι.
- Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Τάσεις και εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας στη δεκαετία 1970-1980*, Αθήνα 1996, Οι Εκδόσεις των Φίλων.
- Αναγνωστόπουλος Β.Δ., *Τάσεις και εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας στη δεκαετία 1980-1990*, Αθήνα ⁵1996, Οι Εκδόσεις των Φίλων.
- Αποστολίδου Βενετία, Καπλάνη Βικτωρία, Χοντολίδου Ελένη (επιμ.), *Διαβάζοντας Λογοτεχνία στο σχολείο... Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, Αθήνα 2000, εκδ. Τυπωθήτω.
- Γιάκος Δημήτρης, *Ιστορία της ελληνικής Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα ¹⁰1993, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Γιέιτς Αϊρίν, *Παιδιά - αναγνώστες*. Απόδοση Ι.Π. Κουτσόγιωργα, Αθήνα 1997, εκδ. Πατάκη.
- Ε.ΚΕ.ΒΙ., *Ανάγνωση και σχολείο. Δημερίδα για τους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*, Αθήνα 1997, Ε.ΚΕ.ΒΙ.
- Ε.ΚΕ.ΒΙ.-ΥΠ.Ε.Π.Θ., *Σκυταλοδρομία ανάγνωσης*, Αθήνα 2004.
- *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας*, «Θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία» (αφιέρωμα), τ. 9, Αθήνα 1994, εκδ. Βιβλιονομία.
- Ζερβού Αλεξάνδρα, *Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων. Ο Ροβινσώνας, η Αλίκη και το Παραμύθι χωρίς όνομα. Ανάγνωση από μια ενήλικη*, Αθήνα ³1996, εκδ. Οδυσσέας.
- Hawthorn Jeremy, *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο. Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Μετάφραση: Μ. Αθανασοπούλου, Ηράκλειο 1993, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Θέμελης Γιώργος, *Η διδασκαλία των Νέων Ελληνικών. Το πρόβλημα της ερμηνείας*, τόμοι Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1973/1975, εκδ. Κωνσταντινίδη.
- Καλογήρου Τζίνα, *Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης, Μελετήματα για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο Δημοτικό σχολείο*, Αθήνα 1999, Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.
- Κάλφας Αντώνης, *Ο μαθητής ως αναγνώστης. Η διδασκαλία των λογοτεχνικών κειμένων στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ένας αναλυτικός περιγραφικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1998, εκδ. Το Τραμ.
- Κανατσούλη Μένη, *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 2002, Εκδόσεις University Studio Press.
- Καρποζήλου Μάρθα, *Το παιδί στη χώρα των βιβλίων*, Αθήνα 1994, εκδ. Καστανιώτη.
- Κατσίκη-Γκίβαλου Άντα, *Το θαυμαστό ταξίδι. Μελέτες για την Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1995, εκδ. Πατάκη.

- Κατσίκη-Γκίβαλου Άντα, Λογοτεχνική ανάγνωση και διδακτικές εφαρμογές, Δημοτικό – Γυμνάσιο – Λύκειο, Αθήνα 2001, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Κατσίκη-Γκίβαλου Άντα (επιμ.), Η λογοτεχνία σήμερα: Όψεις, αναθεωρήσεις, προοπτικές, Αθήνα 2004, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Κουλουμπή-Παπαπετροπούλου Κούλα (επιμ.), Η τέχνη της αφήγησης, Αθήνα 1997, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Ντελόπουλος Κυριάκος (επιμ.), Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα, Αθήνα 1997, εκδ. Καστανιώτη.
- Πάτσιου Βίκυ, Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922). Το πρότυπο και η συγκρότησή του, Αθήνα 21995, εκδ. Καστανιώτη.
- Πολίτης Λίνος, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα 1978, εκδ. ΜΙΕΤ.
- Ποσλιανέκ Κριστιάν, Να δώσουμε στα παιδιά την όρεξη για διάβασμα. Εμπυχώσεις για να ανακαλύψουν τα παιδιά την απόλαυση του διαβάσματος. Απόδοση Στέση Αθήνη, Αθήνα 1992, εκδ. Καστανιώτη.
- Σακελλαρίου Χάρης, Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας, Αθήνα 1987, εκδ. Φιλιππότη.
- Χαντ Πίτερ, Κριτική, θεωρία και Παιδική Λογοτεχνία, μετάφραση Ευγ. Σακελλαριάδου – Μένη Κανατσούλη, Αθήνα 1996, εκδ. Πατάκη.
- Ενδεικτικές διευθύνσεις στο διαδίκτυο για το παιδικό βιβλίο:
<http://www.ekebi.gr/greek.html>, <http://www.greekibby.gr>,
www.culture.gr/2/22/221/22101/listdocs/15.html,
www.uoa.gr/ptde/epet www.teachers.net/lessons/posts/685.html

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

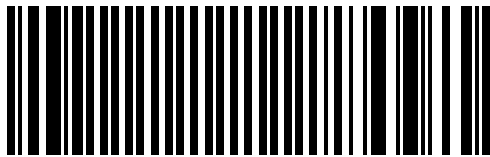
✿ ΓΙΑ ΤΟ ΔΑΣΚΑΛΟ	5
✿ «Πέσαν τ' άνθη στην ποδιά σου, άστρα γέμισε ο γιαλός»	9
✿ «Και πάμε. Εμάς προσμένει το σπιτάκι»	15
✿ «Κόκκινη κλωστή δεμένη...»	19
✿ «Ψαλμωδίες γλυκές με τα πρώτα πρώτα Δόξα σοι»	25
✿ «Όμορφή μου, καλή, γλυκιά πατρίδα»	30
✿ «Υγείά μου, πλούτη μου»	39
✿ «Να φτιάξω έναν κόσμο που τίποτα δε θα του λείπει»	44
✿ «Με προορισμό την επόμενη χιλιετία...»	48
✿ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΟΡΩΝ	52
✿ ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων/ ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-10-0069
ISBN 978-960-06-2530-1

(01) 000000 0 10 0069 6